

ISSN 2227-4952

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 4 (33)

2019
КИЇВ



АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 4 (33)

2019
КИЇВ



НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ — ЗАСНОВАНИЙ У 2011 Р.

ВИДАЄТЬСЯ ЧОТИРИ РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

СИМОНЕНКО Олександр, доктор історичних наук,
Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар

ГОРБАНЕНКО Сергій, кандидат історичних наук,
Інститут археології НАН України

Відповідальні за випуск

ФІАЛКО Олена, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ШЕЛЕХАНЬ Олександр, кандидат історичних наук,
Інститут археології НАН України

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ

БИРКЕ Віталіє, доктор археології, Інститут археології та історії мистецтв Академії наук Румунії

БОЛТРИК Юрій, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БРУЯКО Ігор, доктор історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України

БУЙСЬКИХ Алла, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГОЛДЕН Пітер, професор, Університет Ратгер, США

КУЛАКОВСЬКА Лариса, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ Олександр, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОТРОЩЕНКО Віталій, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОЛДОВИЧ Юрій, кандидат історичних наук, філіал Національного музею історії України — Музей історичних коштовностей України

ПОЛТОВИЧ-БОБАК Марта, професор, Жешувський університет, Польща

ПОТЄХІНА Інна, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СКОРИЙ Сергій, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

СОН Наталія, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СТЕПАНЧУК Вадим, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Ростислав, доктор історичних наук, Київський національний університет

ТОЛОЧКО Петро, академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФІАЛКО Олена, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ХАЗАНОВ Анатолій, професор, Університет Медісон — Вісконсін, США

ХОХОРОВСЬКІ Ян, професор, Ягеллонський університет, Польща

ЧАБАЙ Віктор, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

У ВИПУСКУ:

НАШ ЮВІЛЕЙ

СТАТТІ

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД У СКІФІВ

АРХЕОЛОГІЯ МИСТЕЦТВА

АРХЕОЛОГІЯ І ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

ІСТОРІЯ НАУКИ

ХРОНІКА

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий журнал з проблем археології та давньої історії

У журналі публікуються результати досліджень з археології та давньої історії України. Ви-світлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців, скіфів та сарматів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл, матеріальної культури середньовіччя і нового часу. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

The results of research on the archaeology and ancient history of Ukraine are published in the journal. The questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, the pages of the history of Cimmerians, Scythians and Sarmatians, material and spiritual culture of Greeks in the Northern Pontic region, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the cities and villages of Ancient Rus, material culture of Medieval and Modern periods are observed. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This journal is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in early history of Ukraine.

Засновник та видавець:

Інститут археології
Національної академії наук України

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:

КВ № 17659-6509Р від 29.03.2011

Адреса редакції:

Україна, 04210, Київ 210, просп. Героїв Сталінграда, 12

Тел.: (+380-44) 418-61-02

Факс: (+380-44) 418-33-06

E-mail: secretaradiu@gmail.com

Офіційна сторінка видання:

Сайт «Спілка археологів України» [<http://www.vgosau.kiev.ua>] —

Бібліотека — Журнал «Археологія і давня історія України»

[http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=111&Itemid=183]

Затверджено до друку Вченою радою

Інституту археології НАН України

24.10.2019, протокол № 7.

Рисунки авторські

Надруковано в авторській редакції

Комп'ютерна верстка С. А. Горбаненка



Усі права застережено. Передрук можливий
зі згоди редакції та авторів статей

Виходить за інформаційної підтримки
Всеукраїнської громадської організації
«Спілка археологів України»

ISSN 2227-4952

Усі матеріали рецензовано

© ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ, 2019

Підписано до друку 16.12.2019. Формат 60 × 84/8. Гарн. Century Schoolbook. Папір офс.

Друк офс. Ум.-друк. арк. 51,85. Обл.-вид. арк. 58. Тираж 150 екз. Зам.

Тираж віддруковано ТОВ «Майдан», 61002, Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел.: (057) 700-37-30.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Ю. Б. Полідович

КОШТОВНІ ПРЕДМЕТИ З ШУМЕЙКІВСЬКОГО КУРГАНУ

Стаття присвячена аналізу коштовних виробів з кургану, розкопаного С. А. Мазаракі біля хут. Шумейко в Посуллі у 1899 р. Це золота обкладка руків'я меча, золоті пластина-накладка і наконечник піхов, і золота бляха із зображенням зайця. Детальний опис виробів та стилістичний аналіз зображень дозволили зробити попередній висновок про належність означених предметів до кола старожитностей келермеського горизонту ранньоскіфських пам'яток.

Ключові слова: Шумейківський курган, Посулля, ранньоскіфський час, меч, піхви, «звіриний стиль».

120 років тому, влітку 1899 р., С. А. Мазаракі¹ розкопав курган, розташований неподалік хут. Шумейко Роменського повіту Полтавської губ.² (Ханенко, Ханенко 1900, с. 7—8).

Це був один з найбільших посульських курганів. Він входив до курганного поля, скупчення яких розташовані уздовж високого правого берега р. Сула, між її притоками Бишкінь і Ромен, біля сс. Малі Будки, Вовківці, Великі Будки, Оксютинці, Плавнище та ін. (Бобринський 1894, с. 161; 1901, с. 61; Ханенко, Ханенко 1899, с. 5; Самоквасов 1908, с. 94—95; Ильинская 1968, с. 5—11). Це була частина функціонуючої у скіфський час єдиної територіальної

структури, центром якої було Басівське городище (Болтрик, Фиалко 1995, с. 40).

Інформація про курган збереглася тільки в переказі (з посиланням на «журнал розкопок» С. А. Мазаракі) в каталозі Б. І. та В. Н. Ханенків (Ханенко, Ханенко 1900, с. 7—8).

Курган мав насип напівсферичної форми висотою близько 19 м (27 аршин) і діаметром близько 80 м (окружність 360 аршин), який був оточений широким ровом і високим валом. Під час розкопок, згідно прийнятої на той час «методики», насип спочатку було знято десь на 7 м (10 аршин), а потім центральне поховання було розкрито колодязем діаметром 17 м (24 аршини) з вихідною траншеєю на південь³. Насип складався з чорнозему, в якому «у великій кількості знаходилися шматки битої посуду, вуглики, зуби коня і маса вапна», тобто, вочевидь, залишки тризни і здійснення якихось обрядів, а також природні накопичення в ґрунті. У південній частині кургану, на рівні близько 1,0 м (1,5 аршини) від його основи, було знайдено перекриття з чотирьох дубових брусів довжиною 7,1—8,5 м. Сама могильна яма знаходилася в материку, її розміри становили 6,40 × 4,98 м (9 × 7 аршин) при глибині 3,56 м (5 аршин). Стіни ями були обкладені деревом, дно — по периметру обкопане канавою і «густо насипане вапном і червоною вохрою». Поховання було пограбовано. Судячи з розташування кісток ніг

1. Докладно біографію Сергія Аркадійовича Мазаракі (бл. 1855—1912) див.: Шовкопляс 1998; Тункина 2017, с. 410.

2. Залишки насипу кургану до 10 м заввишки (Ильинская 1968, с. 10, 16, табл. 4) знаходяться за 1,0 км на ПдС від с. Воцилиха, за 2,0 км на ПнС від с. Вовківці Роменського р-ну Сумської обл.

3. Таким самим чином, наприклад, Д. Я. Самоквасов розкопав у 1888—1889 рр. курган Старша Могила, що знаходився майже за 6 км на ПдЗ від Шумейківського кургану (Самоквасов 1908, с. 95, 96). С. А. Мазаракі був активним учасником цих розкопок і через 10 років застосував набуті навички до розкопок аналогічного великого курганного насипу.

і тазових кісток, що збереглися *in situ*, похованого покладено головою до півдня. Праворуч від тазових кісток знайдено «меч з золотою ручкою і в золотих піхвах... Неподаляк від ручки меча знайдена масивна золота бляшка із зображенням мула, що слугувала, вірогідно, поясною бляхою. Біля північно-східної сторони могили стояла невелика глиняна посудина, роздавлена землею. Біля східної стіни лежав залізний лускатий панцир, а трохи південніше біля тієї ж стіни вісімнадцять залізних вудил з кістяними різними у формі тварин псаліями; одна пара залізних вудил з залізними псаліями, вуздечка, що чудово збереглася, з бронзовим набором у формі пташиних пазурів і бронзовими псаліями і частина бронзового набору від вуздечки. В південно-східному куті лежав спис і бойова сокира, а біля південної стіни — це дві залізні сокири і спис» (Ханенко, Ханенко 1900, с. 7—8).

На жаль, відсутність креслень і більш детального опису знайдених предметів не дає повного уявлення про комплекс. Більша частина знахідок була придбана в колекцію Б. І. та В. Н. Ханенків. Інформація про них увійшла до каталогу колекції, де була представлена за категоріями предметів, виконаними в залізі, бронзі, кістці, золоті та глині (Ханенко, Ханенко 1900, кат. 170, 172, 333, 345, 460, 461, 529—530, 820), що, на жаль, не виключає можливої плутанини, оскільки в каталозі тільки щодо одного вуздечного комплексу зазначено, що він походить з «хутора Шумейки» (Ханенко, Ханенко 1900, с. 13, кат. 333), в інших же випадках дається тільки загальна прив'язка — «Роменський пов. Полтавської губ.».

У 1904 р. знахідки були передані (разом з іншими 3145 предметами різних епох) до щойно відкритого Київського художньо-промислового і наукового музею. В. В. Хвойка, хранитель археологічного відділу, поступово записував знахідки, що надійшли, до інвентарної книги, згідно розташуванню предметів на планшетах та інформації про них у виданих каталогах. 1906 р. були інвентаризовані спочатку предмети, виготовлені з використанням коштовних металів (бляшка у вигляді фігурки тварини і меч у піхвах: інв. № 11941—11942), а згодом й інші знахідки, зокрема 16 кістяних псаліїв¹ (інв. № 12045) — в обох випадках із зазначенням, що їх знайдено в «кургані біля с. Вовківці Роменського пов. Полтавської губ.»².

1. 12 з них збереглися і знаходяться нині у фондах Національного музею історії України. Також в НМІУ зберігаються деякі бронзові елементи вуздечок, фрагменти вуздечних ременів і кістяні пряжки-пронизки (див.: Могилів 2008).

2. «Археологический каталог. Книги I и II тома 1-го. Написанный В. В. Хвойка. Начата запись: 1897—1904—1909. Инв. № от 1 до 14871». Архів відділу збереження фондів Національного музею історії України, с. 295.

Пізніше до комплексу Шумейківського кургану були віднесено ще два предмети.

М. І. Ростовцев, посилаючись на інформацію К. В. Хілінського³, повідомляє про знахідку в кургані фрагмента чорнофігурного кіліка із зображенням сатира, що несе ліру, із застереженням: «на жаль, не відомо знайдено черепок у насипу або в самому похованні» (Ростовцев 1925, с. 508). За припущенням вченого, саме цей фрагмент був опублікований в каталозі Б. І. та В. Н. Ханенків (Ханенко, Ханенко 1899, с. 44, кат. 808, табл. XXXV: 808) з розпливчастим зазначенням про походження його з Роменського повіту. Ця знахідка дозволила М. І. Ростовцеву (1925, с. 508) датувати весь комплекс Шумейківського кургану кінцем VI ст. до н. е. Дана інформація була прийнята іншими дослідниками (Ginters 1928, S. 12; Ильинская 1968, с. 44, 71; Артамонов 1974, с. 107). Н. А. Онайко вперше поставила під сумнів достовірність походження фрагмента кіліка з Шумейківського кургану й означила знахідку як, можливо, випадкову (Онайко 1966b, с. 26, 61, кат. 145, табл. V: 6). Віднесення фрагмента до комплексу кургану А. Ю. Алексеев вважає помилкою (Алексеев 2003, с. 200; також: Гречко 2012, с. 88). С. В. Полін з посиланням на Н. А. Онайко також повністю заперечує його приналежність до знахідок у Шумейківському кургані, який є, на його думку, архаїчним за своїм складом (Полін 1987, с. 27).

В. А. Іллінська помилково віднесла до комплексу кургану масивну бронзову фігурку бика, обкладену золотом (Ильинская 1968, с. 44, рис. 22: 2, 2а; Ильинская, Тереножкин 1983, с. 319—320). На помилковість включення фігурки до складу комплексу Шумейківського кургану звернув увагу А. Ю. Алексеев (Алексеев 1991, с. 47; 2003, с. 200). Насправді ж фігурка походить із Золотоніського повіту Полтавської губ. (Ханенко, Ханенко 1899, с. 28, кат. 330; Алексеев 2003, с. 200; Грибкова, Полидович 2013). Більш точні відомості вказані В. В. Хвойкою в інвентарній книзі (інв. № 11940): «Знайдений в кургані біля с. Вереміївка Золотоносського п. Полтавської губ.»⁴. В даному районі проводив роботи сам В. В. Хвойка (Линниченко 1901, с. 73—74; Ильинская 1968, с. 43; Вахтина 2009, с. 83—84). Не виключено, що фігурка походить з грабіжницьких розкопок селян, з наслідками яких під час проведення робіт зіткнувся В. В. Хвойка.

Стислість і мозаїчність відомостей про комплекс Шумейківського кургану викликали у дослідників певну недовіру до його складу. Це не дивно, оскільки в цілому інформація про розкопки, що проводилися С. А. Мазаракі, вже для його сучасників здавалася сумнівною. Зокрема,

3. Про Костянтина Володимировича Хілінського (1881—1939) див.: Андреева 2006, с. 76.

4. «Археологический каталог», с. 288.



Рис. 1. Шумейківський курган: 1—3 — руків'я меча; 4 — золота бляха

О. О. Бобринський, який багато співпрацював з С. А. Мазаракі, публікував його матеріали і купував у нього знахідки, відзначав, що його відомості про розкопки «на жаль, грішать неповнотою» (Бобринский 1894, с. 161, прим. 2), часом ним взагалі не вказувалися комплекси, звідки походять знахідки (Бобринский 1901, с. 177). За час своєї активної діяльності з 1883 по 1907 рр. С. А. Мазаракі «розкопав» близько 300 курганів (Бобринский 1894, с. 160; Ильинская 1968, с. 20—21), хоча точну їх кількість і відомості про більшість із них вже не можливо встановити.

Усе це спричинило критичний погляд на склад комплексу Шумейківського кургану. Дослідники припустили змішання в ньому предметів з різних поховань, що представляють різні хронологічні групи (Ильинская 1968, с. 71—72; Медведская 1992, с. 93; Алексеев 2003, с. 182, прим. 141; Дараган 2010, с. 195, прим. 86; 2011, с. 631, прим. 78). Подібна ситуація — змішування різночасових комплексів під час розкопок або, що вірогідніше, вже під час публікації — була відзначена щодо інших курганних пам'яток Посулля (Іллінська 1951, с. 210; Ильинская 1968, с. 68; Медведская 1992, с. 93; Алексеев 2003, с. 182, 205; Бруяко 2005, с. 51—52; Дараган 2011, с. 631, прим. 78; Гречко 2012, с. 86—88).

З іншого боку, існує стійка традиція сприйняття комплексу Шумейківського кургану як цілісного. Ще М. І. Ростовцев, висловивши критичні зауваження про характер розкопок С. А. Мазаракі, представив комплекс як повністю гомогенний, в якому поєднуються предмети «східного типу» (в даному випадку, власне скіфські) та античні (Ростовцев 1925, с. 507—509). Так само сприйняла комплекс кургану В. А. Іллінська (Ильинская 1968, с. 43—44, 71—72), зазначивши ранньоскіфський вигляд

кістяних псаліїв і архаїчні риси вуздечки з бронзовим набором, які, разом з тим, поєднуються з бронзовими двопетельчатими псаліями, характерними вже для наступного періоду. Разом з тим, дослідниця висловила сумніви щодо достовірності інформації про знахідку в кургані чорнолискованої корчаги типу Вілланова (Ильинская 1968, с. 72). Датування ж комплексу була прийнята за фрагментом кіліка — кінець VI ст. до н. е., як вона була встановлена М. І. Ростовцевим (1925, с. 508) і Н. А. Онайко (1966b, с. 26, 61, кат. 145). В цілому прийняв склад комплексу і А. Ю. Алексеев із застереженням щодо фігурки бика і фрагмента кіліка (про що йшлося вище), позначивши дату комплексу близько 500 р. до н. е. (Алексеев 2003, с. 198—200, 296).

Останнім часом комплекс Шумейківського кургану також розглядається як цілісний, але його дата значно знижується. О. Д. Могилов (2008, с. 111), характеризуючи вуздечні комплекти, відніс комплекс кургану до IV архаїчної групи другої половини VI ст. до н. е., яка є перехідною між ранньоскіфською і середньоскіфською культурами. І. В. Бруяко (2005, с. 51—52) зазначив схожість шумейківської посудини з чорнолискованою орнаментованою корчагою з кургану поблизу Більського городища, дослідженого у 1999 р. (Кулатова, Супруненко 2002, с. 163—164, рис. 4), і відміну орнаменту на ньому від жаботинської «геометрики», що дозволило датувати посудину не раніше VI ст. до н. е. На думку Д. А. Топала, на підставі даної атрибуції корчаги, а також датування вуздечних комплектів і аналогій в «звіриному стилі» можливо вважати Шумейківський курган або самим пізнім ранньоскіфським комплексом, або ж найдавнішим середньоскіфським, дата якого визначається в рамках другої чверті VI ст. до н. е. (Топал 2016, с. 278—279). Д. С. Гречко,

провівши аналіз усього комплексу, датував його серединою VI ст. до н. е., зазначивши, втім, що інвентар поховання має суто ранньоскіфський вигляд (Гречко 2012, с. 88—92). О. В. Шелехань датує шумейківський меч і піхви за особливостями оформлення другою чвертю — серединою VI ст. до н. е., тобто «фінальною фазою РСК» (Шелехань 2014, с. 488; Сиволап, Шелехань 2014, с. 211), а весь комплекс відносить до середини VI ст. (Діденко, Шелехань 2016, с. 72). С. В. Полін, не проводячи аналіз комплексу, зазначив, що курган біля хут. Шумейко є «одним з провідних посульських пам'яток келермеського типу» (Полін 1987, с. 27; Полін 1998, с. 59).

Детальний аналіз усіх предметів, які, згідно з каталогом колекції Б. І. та В. Н. Ханенків, походять з Шумейківського кургану — завдання майбутнього дослідження. У цій же роботі розглянуто тільки три предмети, що експонуються в Музеї історичних коштовностей України — філіалі Національного музею історії України.

1. **Меч** (інв. № ДМ-1711) (Ханенко, Ханенко 1900, с. 17, табл. XLV: 461; Minns 1913, р. 71, 186, fig. 79, No. 461; Rostovtseff 1922, pl. 23; Ростовцев 1925, с. 507; Ginters 1928, S. 11, Taf. 3c; 6b; Воронка 1928, р. 44, pl. 23 A; Капошина 1956, с. 180, рис. 20; Мелюкова 1964, с. 47, табл. 15: 6; Онайко 1966а, рис. 1: 1; 1966b, табл. XIII: 6; Ильинская 1968, с. 89—90, рис. 21; Граков 1971, с. 140; Київський музей 1974, табл. 17; Бондарь 1975, фото на с. 19, 21; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 66—67; Jacobson 1995, р. 238, fig. 104; Гречко 2012, с. 91—92, рис. 9: 1; Шелехань 2016, рис. 4: 2). Залізо, золото 583 проби.

Розміри: загальна довжина — до 42 см, довжина ефесу — до 14 см, навершя — 6,3 × 1,2—1,0 × 1,5—0,9 см, руків'я — 7,6 × 2,7—2,3 × 1,3 см, перехрестя — 6,5 × 4,7—4,2 см, ширина лева біля основи — близько 2,5—3,0 см, довжина лева до 28 см. За своїми метричними параметрами відноситься до коротких мечів¹ (37—47 см загальної довжини, за О. В. Шелеханем (2015, с. 78); 33—49 см загальної довжини або 21—37 см довжина клинка, за Д. А. Топалом (2018, с. 166—169).

Меч — залізний, сильно кородований (відбулася деструкція і розшарування металу), фор-

ма ефесу збереглася завдяки обкладанню золотими пластинами (більшість з них розірвані та зсунуті через корозію залізної основи), нижня частина клинка «скипілася» з золотими деталями піхов. Навершя (рис. 1: 1) брускоподібне, шестикутне в плані, прямокутне у розрізі, більш широке в центральній частині (1,2 × 1,5 см) і дещо звужується до кінців (0,9 × 1,0 см), нижня частина орнаментована поперечними заглибленнями. Руків'я прямокутне в плані, утворене двома валиками (двотаврове), між якими — широке заглиблення (глибина до 2 мм). Валики, судячи із золотої обкладки, були орнаментовані поперечними канавками, згрупованими по три у сімох групах. Канавки наносилися від перехрестя (де вони більш акуратні) до навершя (де вони зроблені дещо неохайно, відстань між заглибленнями в двох верхніх групах ширше²). Перехрестя масивне, округле, з неглибокою виїмкою в нижній частині («ніркоподібне»), по центральній осі проходить ребро перегину. Внаслідок корозії максимальна товщина перехрестя не встановлюється, а до країв вона зменшується до 5 мм. Клинок двосічний, відносно вузький, має форму сильно витягнутого трикутника, з чітко вираженим ребром жорсткості (судячи по зламу під перехрестям: рис. 1: 3), ромбоподібний у розрізі.

Основа меча була виготовлена із залізного бруска, з якого викувано руків'я і клинок. Як була сформована складна конфігурація руків'я (бічні валики викувалися разом з центральною частиною або ж додавалися до неї в процесі виготовлення) в даному випадку не зрозуміло. Перехрестя утворено шляхом з'єднання ковальським зварюванням двох пластин відповідної форми. Навершя насаджувалося на вже повністю сформований ефес.

По ходу виготовлення меч був декорований накладними золотими пластинами (рис. 1: 1). Найвірогідніше, спочатку було виконано обкладку перехрестя. Для цього були виготовлені дві пластини, що відповідають його формі, з краями, сильно загнутими (на 4 мм) по всьому периметру. Після їх монтажу, пластини були з'єднані (спаяні) між собою по торцях перехрестя. Потім двома пластинами було обкладено руків'я. Кожна з цих пластин щільно охоплювала бічні валики і повторювала їх орнаментальний рельєф. Між собою пластини були ретельно з'єднані в центральному жолобку. Внизу руків'я пластини-обкладки злегка перекривають обкладку перехрестя, тоді як вгорі вони заходять під навершя, що говорить про послідовність виконання майстром техно-

2. Цілком можливо, це свідчить про те, що майстру було важливо нанести саме таку кількість поясків-заглиблень. Також, не виключено, що рельєф сприяв більш щільному закріпленню золотих пластин на руків'ї, що, водночас, не виключає його орнаментально-символічного значення.

1. У деяких попередніх публікаціях довжина меча була дещо збільшена. Зокрема, загальна довжина меча разом з піхвами зазначалася 51 см (Бондарь 1975, с. 19; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 66—67), тоді як вона складає 49 см. Це сталося тому, що під час підготовки первинної експозиції МК УРСР накладка з правої частини навершя була добавлена як наконечник піхов (Київський музей 1974, табл. 17; Бондарь 1975, фото на с. 21), що збільшило загальну довжину виробу. Згодом цю помилку у експозиційній подачі меча і піхов було виправлено. О. В. Шелехань (2015, с. 79) помилково визначив довжину меча 53,5 см, а відтак зарахував його до середніх мечів.

логічних кроків. Навершя (рис. 1: 2) було обкладено також двома пластинами, що щільним кожухом охопили його ліву і праву половини. Краї пластин були зімкнуті внахлест і з'єднані спайкою в нижній частині навершя. По тому протирався рельєф в нижній частині навершя, що, можливо, було додатковим технологічним прийомом для закріплення пластин. Крім того, невеликі пластинки, що були ретельно з'єднані з основними пластинами, закрили торці навершя.

Після закріплення золотих пластин, що повністю повторили рельєф ефесу меча, був виконаний завершальний етап декорування. Руків'я по центральному жолобку було прикрашене спрямованими донизу трикутниками, розташованими один над одним і виконаними дрібною зерню (діаметр близько 1 мм). З одного боку рукояті — 12 трикутників, до яких знизу примикає невеликий ромб, утворений чотирма зернинами, з іншого — 11 (при цьому, вони виконані більш неохайно). Навершя (рис. 1: 2) було орнаментоване складною композицією. На стику між пластинами-обкладками, що припадає на центральну частину навершя, по його верхній і бічних гранях, по краю однієї й другої пластин були напаяні по дві скручені дротинки. Верхня площина навершя по ребру була оконтурена рифленою дротинкою. Тим самим зверху навершя утворилися два поля, що були заповнені п'ятьма рядками трикутників із зерні, спрямованими вершинами до торців (у перших чотирьох рядах трикутники розташовано попарно, в п'ятому, торцевому трикутник — один). Обидві бічні грані навершя були прикрашені на одній та іншій пластині рядочком з чотирьох трикутників, спрямованих вершинами донизу, до яких примикали трикутнички, складені з трьох зернин. У всіх випадках (на рукояті та наверші) під трикутниками зерні помітні сліди припою.

Судячи із стану збереження золотого декору, меч якийсь час перебував у вжитку. Про це говорить стертість скручених дротинок і зернин на наверші, а також численні подряпини на золотих пластинах, що покривають руків'я та (особливо) перехрестя.

Шумейківський меч відносять до категорії парадних (Черненко 1980, с. 164; 1984, с. 47; Топал 2016, с. 278) або ж церемоніальних (Шелехань 2014, с. 488; Діденко, Шелехань 2016, с. 72).

За класифікацією А. І. Мелюкової, меч належить до 1 типу I відділу, тобто до мечів з прямим брускоподібним навершям і ниркоподібним перехрестям (Мелюкова 1964, с. 47—49, табл. XI, табл. 15)¹. З накопиченням джерел, стало очевидно, що в межах типу були об'єднані мечі, які мають різні варіанти форми ефесу.

1. Див. зведення мечів цього типу (Фіалко, Болтрик 2003, с. 44—48), в яку, щоправда, за якихось обставин не було включено шумейківський меч.

Саме тому Д. А. Топал і О. В. Шелехань згідно поєднанню різних морфологічних ознак запропонували розділити даний тип щонайменше на два — тип Шумейко і тип Феттерсфельде / Віташково, а в якості епонімів обрати найбільш виразні вироби² (Топал 2014а, с. 111—112; 2014b, с. 30—31, рис. 7; 2016, с. 278—279; 2018, с. 170, 180—181; Сиволап, Шелехань 2014, с. 211). При цьому дата шумейківського меча і пов'язаних з ним виробів визначається в межах другої чверті — середини / третьої чверті VI ст. до н. е. (Шелехань 2014, с. 488; Сиволап, Шелехань 2014, с. 211; Топал 2016, с. 278—279; 2018, с. 177, 180—181), а мечі типу Феттерсфельде / Віташково відносяться до другої половини — кінця VI в. до н. е. (Топал 2018, с. 180—181) або ж до останньої чверті VI — першої чверті V ст. до н. е. (Сиволап, Шелехань 2014, с. 211—212).

Мечі типу Шумейко являють собою відносно компактну морфологічну групу, яка характеризується, в першу чергу, округлим «ніркоподібним» перехрестям і двотавровим руків'ям. Нижня хронологічна позиція даної групи маркується мечами з кургану Старша Могила³ в Посуллі, дату основного комплексу⁴ якого нині визначено в межах другої половини VII ст. до н. е. (Полін 1987, с. 26, 27; Алексеев 2003, с. 154, 295) або навіть ще більш раннім часом (Медведская 1992, с. 88—92), а також мечем із синхронного Старшій Могилі кургану 77 біля с. Курилівка в Поросці (Ковпаненко 1981, с. 34, 104—105, 106, рис. 25: 4; 60: 7; 64; Медведская 1992, с. 92). Поширюються мечі цього типу фактично одночасно з мечами типу Келермес, про що говорить факт спільного знаходження мечів обох типів в тому ж комплексі Старшої Могилі (Іллінська 1951, с. 202, табл. I: 1, 3), а також меч з кургану I/III Келермеського могильника (Галаніна 1997, с. 223, табл. 12: 4), що поєднує в собі «ніркоподібне» перехрестя типу Шумейко та трьохстрижневе руків'я, характерне для мечів типу Келермес. Ймовірно, найбільш піз-

2. Подібний епонімний підхід до класифікації мечів був запропонований Є. В. Черненком (1980, с. 11). Його згодом успішно застосував А. Вульпе (Vulpe 1990). О. В. Шелехань вважає, що вибір епонімів при цьому грає визначальну роль, оскільки, на думку дослідника, «сьогодні ми можемо впевнено стверджувати про тенденцію повторення форми церемоніальної зброї у пересічних зразках. У даному випадку в якості епонімів можна запропонувати вироби з кургану Шумейка та Віташково. Якщо наше припущення вірне, можна не тільки визначити хронологічну прив'язку для зазначеного типу кинджалів, а й дати йому культурну дефініцію» (Сиволап, Шелехань 2014, с. 211).

3. Із застереженням щодо різниці форми леза мечів з Шумейківського кургану і Старшої Могилі.

4. Частина знахідок (другий сагайдак і деякі деталі вуздечки), датована пізнішим часом, за незрозумілих обставин Д. Я. Самоквасов помилково зарахував до цього комплексу (Іллінська 1951, с. 210; Ильинская 1968, с. 68; Алексеев 2003, с. 182, 205).

ній меч типу Шумейко походить з могили 6 (1909 р.) Ольвійського архаїчного некрополя (Скуднова 1988, кат. 26, 4), комплекс якої, на думку С. В. Поліна, датується не пізніше другої чверті VI ст. до н. е. (Полін 1987, с. 29), тоді як амфору, що з нього походить, нині датують третьою чвертю VI ст. до н. е. (Монахов, Кузнецова, Чистов, Чурекова 2019, с. 115, кат. НА. 5). Д. А. Топал датує мечі типу Шумейко, що поширилися в Карпато-Дунайському регіоні, другою — третьою чвертю VI ст. до н. е. (Топал 2018, с. 170, 177, 178, 180—181), а сам тип Шумейко, на його думку, визначає важливі зміни, що відбуваються в морфології клинкової зброї, наприкінці ранньоскіфського — на початку середньоскіфського періодів, та «відбиває» початкову фазу середньоскіфського періоду (Топал 2016, с. 278—279; 2018, с. 169).

2. **Деталі піхов меча**, що складаються з пластини-обклашки і наконечника (інв. № ДМ-1711) (Ханенко, Ханенко 1900, с. 17, табл. XLV: 461; Minns 1913, р. 71, 186, fig. 79, No. 461; Rostovtseff 1922, pl. 23; Ростовцев 1925, с. 507; Ginters 1928, S. 11—12, Taf. 3c; 6b; Vorovka 1928, р. 44, pl. 23, A; Рабинович 1936, с. 98; Капошина 1956, с. 180, рис. 20; Мелюкова 1964, с. 62, табл. 15: 6; Онайко 1966а, с. 159—176, рис. 1: 1; 2: 1, 5; 1966b, табл. XIII: 6; Ильинская 1968, с. 89—90, рис. 21; 1971, с. 78, рис. 7: 1; Greifenhagen 1970, Abb. 7b; Граков 1971, с. 140; Київський музей 1974, табл. 17—18; Бондарь 1975, фото на с. 19; 21; Черненко 1984, рис. 24: 4; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 66—67; Schiltz 1994a, S. 214, Abb. 326—327; Schiltz 1994b, fig. 326—327; Jacobson 1995, р. 238, fig. 104; Полидович 2014, с. 297, 298, рис. 2: 3; Канторович 2014а, с. 59; 2014b, с. 134; 2016, с. 95, 96, рис. 6: 7; Шелехань 2016, рис. 4: 2) (рис. 2).

Самі піхви, як це багаторазово фіксувалося під час розкопок (Мелюкова 1964, с. 60—61), найвірогідніше, були дерев'яними і обтягнутими шкірою¹. Верхня їх частина з лицьового



Рис. 2. Шумейківський курган: коштовні деталі піхов меча (пластина-обклашка і наконечник)

боку була покрита золотою пластиною із зображенням тварин, а нижня — повністю закрита золотим наконечником. Бічний виступ, ймовірно, був виготовлений з органічного матеріалу і не зберігся. Загальна довжина піхов 35,0 см.

Пластина-обклашка лицьового боку верхньої частини піхов. Золото 583 проби. Розміри: довжина 19,0 см; ширина в районі перехрестя 6,9 см, в нижній частині — 2,3 см; висота 1,3 см.

Пластина закривала лицьову сторону піхов у верхній і середній частині. Її конфігурація в цілому повторює форму меча. Верхня чверть пластини, яка відповідала перехрестю, має форму прямокутника з вигнутими округлими

1. Див. конструкцію дерев'яної основи піхов меча з Центральної гробниці Товстої Могили (Черненко 1975, с. 158, 160, рис. 7).

сторонами. Інша частина — трапецієподібної форми, поступово звужується донизу (від 3,4 см в місці, що відповідає переходу від перехрестя до клинка, до 2,3 см в місці з'єднання пластини з наконечником). Верхня частина пластини дещо пласка (з урахуванням рельєфу зображень), а середня і, особливо, нижня — плавно вигнуті, в розрізі півовальної форми. По всьому периметру пластини її краї були загнуті так, що утворився бортик (з правого боку він дещо вигнутий назовні), який використовувався для закріплення пластини на піхвах за допомогою цвяхів, які не збереглися. Для кріплення з кожного боку пластини в бортику було зроблено до 8 отворів. На лівому (від глядача) бортику отвори невеликі, знаходяться на відстані в середньому 2 см один від одного, деякі з них продубльовані; навколо багатьох отворів видно округлі вм'ятини, залишені шлямпами цвяхів. Тоді як на правому — отвори більші (деякі до 2 мм) і знаходяться на відстані до 3 см один від одного¹. У кількох місцях на бортиках біля отворів є невеликі розриви і втрати металу, які, швидше за все, утворилися внаслідок навантаження на кріплення. У верхній частині пластини бортик загнуто всередину (на 5 мм). Завдяки пазу, що утворився, пластина фіксувалася на дерев'яному каркасі (що, вірогідно, виконував одночасно і роль матриці, див. про це нижче). Для більш надійного скріплення пластини з каркасом в її верхній частині майже по краю лицьового боку було зроблено три невеликі отвори для цвяхів і ще такі ж отвори — на загнутому бортику.

Більша частина пластини вкрита зображеннями, виконаними в доволі високому рельєфі в техніці басми. Формоутворення рельєфу зображення було здійснене за допомогою дерев'яної матриці, деталі допрацьовувалися різними чеканами. Друга низу фігурка пантери помітніше інших опрацьована знаряддям з гострим робочим краєм.

У верхній частині пластини зображено дві фігури гірських козлів, розташованих спинами один до одного (ліво- і правостороння фігури). Фігури майже ідентичні одна одній. Тварин

відтворено з повернутою назад головою, яка торкається середньої частини спини, піднятим крупом і підігнутими під тулуб ногами. Масивна голова показана дуже умовно: виділяється велике кільцеподібне око, від якого відходить короткий валик, що з'єднує його з півовальною пащею і округлою ніздрию; з протилежного боку ока-кільця знаходиться ще один невеликий валик, від якого відходить листоподібне вухо, опущене донизу, і який переходить у шаблеподібно вигнутий ріг з умовно показаними річними кільцями. Ріг досить близько розташований до шиї тварини, його кінчик впирається в виїмку між шиєю і зігнутою передньою ногою. Шия — невелика, плече — округле, середня частина тулуба і велике стегно передані вираженими площинами, контрастними в рельєфі. Ззаду стегна — невеликий напівкруглий хвостик. Ноги розташовані так, що передня нога повністю лежить на задній. На передній нозі показаний відросток (2-й і 5-й пальці), властивий для парнокопитних, копито масивне. Задня нога підігнута так, що у лівого козла в скакальному суглобі утворюється майже прямий кут, а у правого — гострий. Витягнуте гостре копито (особливо у правій тварини) відокремлено від ноги виїмкою.

Фігури козлів майже стикаються одна з одною головами. Крупи тварин розділяє рельєфний валик, який потім розходить в різні боки, огинаючи їх фігури аж до копита задньої ноги. Даний валик повторює нижній контур перехрестя і служить своєрідним роздільником двох зон на пластині.

Нижче валика відтворено сім фігур хижаків, розташованих стовпчиком один над одним. Усі сім фігур зображено майже ідентично, хоча кожна має і свої незначні особливості. Хижаків зображено з опущеною головою і підігнутими лапами. Задня лапа у всіх тварин повністю підігнута під тулуб, передня — напівзігнута (1—3, 5, 7 хижаки) або зігнута і розташована над задньою (4, 6 хижаки). Голову зображено умовно як набір знаків-елементів: кільцеподібні вухо, око і ніздрия, кільцеподібна паща і намічена в рельєфі напівкругла щока. Плече і стегно показані у вигляді площини, піднятої у рельєфі. Масивні кисті лап з виділеними чотирма пальцями (кігтями) звисають нижче лінії задньої лапи. Хвіст, що закінчується великим кільцем, також звисає нижче лінії лап. Фігура верхнього хижака виконана в просторовому відношенні досить вільно, кожна наступна фігура зображувалася більш компактною і ущільненою.

Нижня частина пластини довжиною до 2,0 см залишилася гладкою.

Наконечник. Золото 583 проби. Розміри: загальна довжина 16,0 см, ширина у верхній частині 2,7 см, у нижній — 1,5 см.

Наконечник має форму витягнутого усіченого конуса. Верхня його частина в розрізі овальна (товщина до 2,1 см), нижня — округла. Виготовлений з цільної масивної пластини, яку

1. Будь-яких специфічних або додаткових отворів, пов'язаних з кріпленням бічного виступу для підвішування піхов до поясу, як це припускали В. Гінтерс і А. І. Мелюкова (Ginters 1928, S. 12; Мелюкова 1964, с. 62, 63), на наш погляд, на пластині немає. У цьому сенсі показовою є золота пластина із зображенням кабана, що слугувала накладкою на бічний виступ піхов, з кургану 6 біля с. Олександрівка. У нижній частині пластини було пробито 21 отвір, а також була продумана складна система кріплення до основи (Ковалєва, Мухопад 1982, с. 98, рис. 6). Складна система кріплення бічного виступу передбачалася і на піхвах з Гострої Томаківської Могили (Артамонов 1966, табл. 66—65). Вочевидь, у випадку з шумейківським виробом бічний виступ був частиною самих піхов і ніяк не співвідносився із золотою пластиною-обкладкою.

зігнули у трубку, надавши необхідну форму. Краї пластини з'єднані між собою з тильної сторони наконечника по лінії його центральної осі. Нижній торець наконечника закритий загнутим краєм пластини.

Верхня частина наконечника (фриз 2,3 см заввишки) декорована. Під верхнім краєм припаяно дві скручені дротинки (аналогічні — на верші меча), розташовані протинаправлено, що створює ефект плетінки. Під ними послідовно розташовані: лінія зерні, два ряди трикутників із зерні (по чотири в кожному ряду), спрямовані вершиною вниз, гладка дротинка, аналогічний попереднім ряд з чотирьох трикутників із зерні (до вершини кожного із них додано маленький трикутничок з трьох зернин). Всі три згадані дротинки охоплюють наконечник на три чверті кола, їх кінчики з тильного боку розклепані до рівня основи. Трикутники розташовані тільки з лицьового боку. Зернинки на наконечнику рівномірніші й більші (до 1,5 мм), ніж на руків'ї меча; пайку здійснено акуратніше.

Наконечник кріпився на основу піхов, ймовірно, тільки шляхом насадки, оскільки будь-які додаткові прийоми кріплення (цвяшки, штифти) відсутні. З верхньою пластиною-обкладкою наконечник не з'єднаний, вони розташовувалися на піхвах встик один до одного.

Поверхня пластини-обкладки і наконечника покриті невеликими подряпинами і вм'ятинами. Дротинки з тильного боку наконечника сильно стерті. На кріплення пластини здійснювалося певне навантаження, про що говорилося вище. Все це свідчить про використання піхов протягом деякого часу.

Судячи з того, що ширина перехрестя меча і верхньої частини пластини-обкладки майже однакові, а товщина масивного перехрестя значно перевищує устя піхов, в піхвах знаходилося тільки лезо меча, а його перехрестя розміщувалося над устям піхов¹. Це, на думку Є. В. Черненко (1980, с. 29—30; 1984, с. 47), в цілому характерно для скіфських мечів, що відрізняє їх від мідійських і перських акінаків. Незначна вм'ятина в нижній частині наконечника говорить про те, що лезо заповнювало його лише наполовину (про це свідчить і розрив пластини наконечника, що утворився з його тильної сторони внаслідок активних процесів корозії заліза), а нижня частина залишалася вільною, що також є характерною рисою скіфських піхов (Черненко 1980, с. 11).

За спостереженням Б. В. Фармаковського, на дерев'яній основі келермеських піхов меча і рукояті сокири, покритої листовим золотом, «були виконані у рельєфі в усіх деталях зображення, які шляхом прибивання до них впритул тонкого листа золота, що складав окуття, з'являлися на цій останній. Дерев'яна форма... природно

повинна була назавжди залишитися всередині окуття і утворити дерев'яний остов всередині окуття з золота» (Фармаковский 1911, с. 69). Таке спостереження було підтримано Є. В. Черненко (1980, с. 27), однак, його категорично заперечувала Л. К. Галаніна, згідно з якою, піхви дійсно були дерев'яними, але рельєфні зображення на золотих обкладках були зроблені в техніці карбування (Галаніна 1997, с. 92, 94; див. також: Минасян 1988, с. 50; Кисель 2003, с. 29). З іншого боку, відомо, що саме таким чином, як це було описано Б. В. Фармаковським, були зроблені піхви меча з кургану Солоха (перша чверть IV ст. до н. е.): під золотими пластинами накладки знаходився каркас з тиса у формі смуги з рельєфним зображенням тварин (Манцевич 1969, с. 100—101, рис. 9; 1987, с. 69—70). За припущенням Є. В. Черненка, таким же способом виготовлялися і парадні предмети озброєння у VI—V ст. до н. е.², зокрема, і піхви з Шумейківського кургану (Черненко 1975, с. 164). Вочевидь, це так: дерев'яна дощечка (каркас) з вирізаними рельєфними зображеннями була одночасно і матрицею, за якою в техніці басми виконувалися зображення, і основою, яка в подальшому зберігала рельєф. Каркас був скріплений із золотою пластиною у верхній частині — саме він входив в паз, утворений загнутим бортиком і додатково був зафіксований маленькими цвяшками. У той час як отвори на бічних бортиках пластини служили для її кріплення до самих піхов. З огляду на висоту бортика, яка трохи зменшується донизу, товщина каркасної дошки становила (без урахування висоти рельєфу) від 5 мм вгорі до 2—3 мм внизу (ймовірно, на рівні нижньої частини останньої фігурки хижака). Додатковим свідченням того, що золота пластина разом з каркасом були прикріплені до піхов, є відсутність на внутрішній стороні верхнього бортика-паза будь-яких слідів, які б неминуче виникли, якби золота пластина кріпилася до каркасу самих піхов, оскільки в такому випадку лезо стикалося б з загнутим бортиком золотої пластини.

Шумейківські піхви, за А. І. Мелюковою (1964, с. 62), відносяться до піхов другого типу — без розширення на кінці і є типово

2. Техніка виготовлення та кріплення золотих накладок піхов кінця VI — початку V ст. до н. е. з кургану 6 біля с. Олександрівка інша: пластини виготовлялися на окремій матриці, при монтажі між основою піхов і накладкою наносилася якась мастикоподібна маса і/або гіпс, що оберігали пластини від деформації (Ковалєва, Мухопад 1982, с. 98, 99, 100). Гіпс також використовувався при кріпленні срібної пластини-накладки горита з кургану Солоха (Фармаковский 1922; Манцевич 1987, с. 73—74) і золотої накладки на піхви меча з кургану Товста Могила (Черненко 1975, с. 160). Мастика на основі природної смоли типу каніфолі (Манцевич 1962, с. 118) імовірно знаходилася під рельєфними фігурками золотої обкладки рукояті сокири з Келермеського кургану I/III, а сама рукоять була зроблена з твердого і пружного дерева (Черненко 1987, с. 24—25).

1. А. І. Мелюкова помилково вважала, що меч входив у піхви разом з перехрестям (Мелюкова 1964, с. 62).

скіфськими на відміну від піхов з розширенням на кінці «іранського» типу. Але при цьому в їх декорі використані ювелірні техніки, якими, вірогідно, не володіли скіфські майстри: зернь, виготовлення скручених і рифлених дрогинок, використання припою. Саме тому в якості центру виготовлення меча і золотих деталей піхов були названі античні колонії Північного Причорномор'я, а самі піхви розглядалися в зв'язці з іншими подібними виробами — з Гострої Томаківської Могили (Артамонов 1966, табл. 65; 66), Золотого кургану (Отчет археологической комиссии за 1890 г. 1893, с. 4, рис. 1—3), Феттерсфельде / Віташково (Furtwängler 1883, Taf. 3: 1—2) і кургану 6 біля с. Олександрівка (Ковалева, Мухопад 1982, с. 97—99, рис. 2: 5; 3: 1; 5: 1—3). Ці вироби близькі між собою за елементами, декорованими як в «звіриному стилі», так і виконаними в нескіфській техніці (зернь, філігрань, емалі). Різний характер орнаменту і технік його виконання дозволив В. Гінтерсу припустити що піхви пройшли через дві майстерні: в грецькій були виготовлені обклашки ефесів мечів і наконечники піхов, а в місцевій — верхні пластини, виконані в «звіриному стилі» (Ginters 1928, S. 12; також: Schefold 1938, S. 42). Ю. А. Ліхтер і Ю. Г. Кокоріна відзначили таке поєднання різнокультурних технік як специфічну особливість декору скіфської зброї (Лихтер, Кокоріна 2017, с. 18).

Однак з такою постановкою питання не погодилась А. І. Мелюкова, на думку якої вірогідніше, що мечі з піхвами були виготовлені в одній майстерні, що працювала в греко-скіфському стилі і знаходилася в Ольвії або на Боспорі (Мелюкова 1964, с. 47, 62). До близького висновку прийшла Н. А. Онайко (1966а), детально проаналізувавши зображення на піхвах. Фактично думка щодо виробництва золотих обкладок мечів з Шумейківського і Томаківського курганів в грецьких майстернях Ольвії або Боспору стала «одноставною думкою вчених» (Ильинская 1971, с. 78; див. також: Капошина 1956, с. 180; Граков 1971, с. 140; Артамонов 1974, с. 107; Алексеев 2003, с. 185, прим. 145; ін.). Хоча свою незгоду з ним висловила вже А. П. Манцевич (1969, с. 112—113), припускаючи, що означені піхви були вірогідніше виготовлені у Фракії.

Однак, як нам видається, досить категорична думка щодо грецького виробництва шумейківського меча та піхов і його історико-культурна оцінка багато в чому склалися під впливом датування комплексу кургану кінцем VI — початком V ст. до н. е. А ця дата ґрунтувалася, в першу чергу, на прийнятті факту знахідки в кургані фрагмента чорнофігурного кіліка. М. І. Ростовцев, вочевидь, беззастережно довіряв К. В. Хілінському, який розповів про цю знахідку. Але яким чином прийшла дана інформація до К. В. Хілінського — невідомо. Можливо, він сам в юнацтві брав участь у розкопках (йому на той час було 18 років), або ж,

швидше за все, був знайомий з С. А. Мазаракі і чув від нього розповіді про знахідки. Проте в будь-якому випадку, ця інформація не була вчасно надійно зафіксована і тому не може вважатися достовірною. Відповідно, факт можливої знахідки даного фрагмента кіліка в кургані потрібно повністю виключити. Власне, такий крок, як зазначалося вище, був фактично зроблений вже Н. А. Онайко. Сучасні дослідники або заперечують зв'язок фрагмента кіліка з комплексом кургану (С. В. Полін, А. Ю. Алексеев, Д. С. Гречко), або просто його ігнорують. Однак навіть у цій ситуації діє інерція оцінки знахідок з шумейківського комплексу, оскільки вже склалася досить стійка історіографічна традиція розгляду їх саме в контексті кінця VI — початку V ст. до н. е. (наприклад: Онайко 1966а, с. 160; Jacobson 1995, р. 238; Алексеев 2003, с. 296; Канторович 2014а, с. 59; 2014б, с. 134; Полидович 2014, с. 297).

Разом з тим, зооморфний декор піхов меча повністю відповідає традиціям ранньоскіфського «звіриного стилю». Зображення і козлів, і хижаків складаються з набору окремих знаків-елементів, серед яких домінуючим є кільце. Особливо це стосується манери, в якій відтворено голови тварин. Зображення мов би «називає» окремі частини тварини, у відтворенні яких головним є їх символічність, а не близькість до реальності¹ (див. докладніше: Полидович 2004, с. 414—415). Контрастність рельєфу у відтворенні фігур тільки підсилює цей ефект.

Шумейківські зображення досить оригінальні. В першу чергу, це стосується зображень козлів. За стилістичними ознаками вони відмінні від келермеських зображень на сокирі (Галанина 1997, с. 223, 224, кат. 6, табл. 10; 11) і мельгуновських, відтворених на перехресті меча (Придик 1911, с. 6, рис. 1: 2). Ці зображення виконано в особливій стилістичній манері (див. докладно: Переводчикова 1980), характерній лише для невеликого кола виробів, тоді як шумейківські відтворюють образ у стилістиці власне «звіриного стилю». Зображення гірських козлів з поверненою назад головою з'явилися в мистецтві Дніпровського Лісостепу вже на ранньому етапі виникнення «звіриного стилю» і мали свою досить сталу традицію побутування (Онайко 1966а, с. 159—161; Канторович 2016, с. 95, 96, рис. 6; Полидович 2017, с. 167—171). Шумейківські зображення відмінні від них, але, водночас, простежується ряд важливих

1. У цьому полягає докорінна відмінність між «звіриним стилем», особливо архаїчного часу, і грецьким мистецтвом. Зауважимо, що за численними спостереженнями давній майстер (у цьому випадку, грек або скіф), який працював у рамках певної художньої традиції і досконало володів набором стандартних прийомів зображення, не міг бути копіїстом і на догоду замовнику виконувати різностильові зображення, що походять з різного культурного (тобто художнього та релігійного) середовища.

стилістичних прийомів, які пов'язують їх із серією зображень типу Бобриці (детально про них див.: Полидович 2017, с. 172—175, рис. 2: 1—7). Останні подібно до посульських відтворено з круглими оком і ніздрию, які поєднані рельєфним валиком; півовальною пащею; рогом з насічками, який починається за оком, шаблеподібно вигинається вздовж шиї і закінчується у виїмці між шиєю і передньою ногою; плечем і стегном, показаними широкими площинами; задньою ногою, зігнутою в скакальному суглобі майже під прямим кутом. При цьому бобрицька серія зображень відрізняється особливою манерою стилізації, внаслідок якої тварини набувають деяких рис коня (Полидович 2015а, с. 88). Зображення бобрицької серії походять переважно з комплексів ранньоскіфського часу, а найбільш пізні з них (курган 449 біля с. Гладківщина, курган 1 біля с. Жаботин) датуються в межах першої половини — середини VI ст. до н. е. (Полидович 2017, с. 175).

Зображення хижаків знаходять більш численні аналогії, оскільки поєднують у собі головні архаїчні ознаки: позначення ока, вуха, ніздрі і кінчика хвоста у вигляді кільця, пащі — у вигляді півовала, вилиці — округлою, кисті лап — звисаючими. Такі ознаки характерні для зображень на золотій пластині-обкладці і кістяних обоймах з Келермеських курганів 4/III і 2/В (Галанина 1997, табл. 5: 51; 22, 258; 23, 287—288), роговому наконечнику з поховання 8 кургану 7 біля с. Новоолександрівка (Кореняко, Лукьяшко 1982, рис. 6: 2), кам'яній стелі із ст. Маничської (Ольховский, Евдокимов 1994, табл. 17: 154), роговому блюді з кургану 10 могильника Новозаведьонное II (Петренко, Маслов 1999, рис. 1: 1), золотих пластинках з кургану 16 могильника Новозаведьонное-II і майже ідентичних їм з кургану 1 (1908 р.) Ульського могильника (Петренко, Маслов, Канторович 2000, с. 243, рис. 4: 1—2) та ін. Ймовірно, єдиною відмінністю шумейківських зображень від більшості перелічених є відтворення кистей лап не кільчастими, а з пазурами (пальцями), що в цілому характерно для пізніших зображень (Ильинская 1971, с. 78). Проте відтворення лап з виділеними пазурами / пальцями властиве вже для архаїчної епохи¹.

1. Різниця в зображенні кисті лапи у вигляді кільця або з пазурами є не стільки хронологічною ознакою скільки, вірогідно, семантичною. Про це, зокрема, говорять випадки відтворення зображень з одною та іншою ознаками на одному предметі (роговий наконечник з поховання 8 кургану 7 біля с. Новоолександрівка: Кореняко, Лукьяшко 1982, рис. 6: 2) або ж в одному вуздовному комплексі (Майемірський комплекс у Гірському Алтаї: Руденко 1960, рис. 3: а—в). Дане спостереження є слушним в цілому для зооморфного мистецтва скіфського часу, оскільки масове поширення зображень хижаків, які мають лапи з пазурами, було обумовлене загальними культурними змінами, що відбулися у другій половині VI — на початку V ст. до н. е. (Полидович 2001, с. 11—12).

Це, наприклад, зображення на золотих пластинках з кургану 16 могильника Новозаведьонное II і кургану 1 (1908 р.) Ульського могильника (Петренко, Маслов, Канторович 2000, с. 243, рис. 4: 1—2), на роговому наконечнику з поховання 8 кургану 7 біля с. Новоолександрівка (Кореняко, Лукьяшко 1982, рис. 6: 2). У той же час для шумейківських зображень хижаків абсолютно не характерний прийом зооморфного перетворення, який стає яскравою ознакою зображень Лівобережного Подніпров'я кінця VI — початку V ст. до н. е. (Опішлянка, Вітова Могила, кургани 2/1965 і 2/2017 могильника Скоробір: Ковпаненко 1967, рис. 47—48; Шрамко 1987, рис. 40: 5—6; Шрамко, Задніков 2018, рис. 6: 3).

Загальне оформлення шумейківських піхов також відповідає колу старожитностей келермеського горизонту (за термінологією В. Є. Маслова, 2012, с. 342—359). Це і розташування фігур хижаків стовпчиком, що знаходить паралель в декорі рукояті келермеської сокири (Галанина 1997, табл. 10—11), і компактність розташування фігур (пор.: Ильинская 1971, с. 78), яка також добре відома, наприклад, на кістяній пластині з кургану біля м. Константинівськ-на-Дону (Кияшко, Кореняко 1976, рис. 3; Ильюков 2017). Розташування зображень козлів на усті піхов аналогічно декору перехрестя мельгуновського меча². В цілому композиція повністю відповідає концепту Світового Дерева, з яким співвідносився меч в скіфській міфо-ритуальній традиції (Артамонов 1961, с. 77—78; Алексеев 1980; 1991, с. 276—280; Бессонова 1983, с. 45—50; Полидович 2014, с. 291, 293; др.). Звичайно, у випадку з келермеським і мельгуновським мечами цей концепт постулюється більш наочно, в тому числі з використанням арсеналу образотворчих засобів урартського мистецтва, тоді як шумейківський виріб пропонує більш «скорочений» його варіант, виражений засобами суто скіфського «звіриного стилю».

Оформлення піхов з Гострої Томаківської Могили багато в чому є аналогічним шумейківським. Не випадково ще з часів В. Гінтерса їх завжди розглядали і згадували тільки «у зв'язці». Однак томаківські піхви при всій схожості представляють вже іншу традицію, яка є продовженням і розвитком архаїчної. При цьому в їх оформленні помітний певний вплив художньої традиції східних регіонів скіфського світу (розташування хижаків, що згорнулися, на перехресті; «стовпчик» з голівок хижаків анфас) (див. докладніше: Полидович 2014, с. 298—299). Декор же піхов з Феттерсфельде / Віташково зовсім не пов'язаний з традиціями ранньоскіфського мистецтва і, навпаки, являє ті тенденції в оформленні, які стануть домінуючими вже в другій половині V—IV ст. до н. е.:

2. Ця композиція використана також на бронзовій імітації меча в піхвах із знахідок в Меджидії в Добруджі (Мелюкова 1964, рис. 2: 2).

сюжети нападу хижаків на трав'яних тварин на основному полі, розміщення хижих істот на боковому виступі.

Важливий момент, який об'єднує всі згадані піхви, — це наявність високого наконечника, що має орнаментальний фриз лише у верхній частині (Манцевич 1969, с. 110). Однак власне наконечником його можна назвати лише щодо шумейківських піхов. Щоправда, схожим чином облаштовано золотий декор (пластина в верхній частині і наконечник в нижній) піхов з Феттерсфельде / Віташково (Furtwängler 1883, Taf. 3: 1—2). А ось пластини з Гострої Томаківської Могили, Олександрівки та Золотого кургану облицьовували тільки передню частину піхов¹. Цей же декоративний прийом використовувався в кінці VI — на початку V ст. до н. е. і в оформленні горитів (сагайдаків), наприклад, з кургану 6 біля с. Іллічево, Золотого кургану, поховання 2 кургану 27 біля с. Курилівка (Черненко 1981, с. 48—49). Характерними є і відміни орнаментальних фризів: якщо на шумейківських піхвах (і рукояті меча) використана зернь, то в інших випадках (у тому числі і Феттерсфельде) — філігрань та емаль. Поява ж високих суцільних наконечників відноситься ще до передскіфського періоду, прикладом чого є золотий, багато орнаментований наконечник піхов кинджала² з передскіфського кургану Птічата Могила біля с. Белоградец в Болгарії (Тончева 1980, рл. XII: 3а—b; Тереножкін 1976, с. 35, рис. 9: 2). Як певну технологічну паралель можна навести і золоті обійми верхніх частин піхов кинджала, прикрашених горизонтально напаяними дротинками з насічками, що походять з поховання 2 кургану Висока Могила і кургану біля с. Квітки (Тереножкін 1976, рис. 5: 3; Ковпаненко, Гупало 1984, с. 50, рис. 11: 1).

Вважається, що орнамент із трикутників зерні є суто грецьким (Ільїнська 1968, с. 89; 1971, с. 78; інша думка: Топал 2016, с. 278), що і було (поряд з датою) вирішальним аргументом у визначенні місця виробництва обкладок піхов. Проте це не так, оскільки ювелірну зернь,

відому ще у Давньому Єгипті, використовували ассирійські та урартські майстри (Капошина 1956, с. 180; Минасян 2014, с. 321, 337). З Кармір-Блура (Тейшебаїні) походять золоті шпилька і човникоподібні сережки, прикрашені трикутниками із зерні (Пиотровский 1962, рис. 52; 53). Аналогії останнім знайдено в кургані 9 могильника Нартан на Північному Кавказі та кургані 134 на р. Тенетинка в Подніпров'ї (Рябкова 2010, с. 180—181, рис. 9). І такими ж трикутниками декорована золота прямокутна накладка, що закриває «хвіст» ручки над навершям на келермесському і мельгуновському мечах (Черненко 1980, с. 12, 19; Галанина 1997, табл. 7: 1 (b)).

3. Бляха у вигляді тварини (інв. № ДМ-1716) (Ханенко, Ханенко 1900, с. 17, табл. XLV: 460; Minns 1913, p. 191, fig. 83, No. 460; Ростовцев 1925, с. 507—508; Ильинская 1968, с. 44, рис. 22: 1; Бондарь 1975, фото на с. 22; 24; Skuyttien... 1990, s. 10, luettelo nrot 7; L'or... 1993, S. 56—57, Kat. 18; Trésors... 1997, p. 61—63, kat. 3; Золота... 1999, фото на с. 1 обкладинки, с. 9, 145, кат. 6; Музей... 2004, с. 372, кат. 7, фото на с. 33) (рис. 1: 4). Золото 58 проби. Розміри: довжина 4,6 см; ширина 3,0 см.

Масивна лита бляха з петлею на звороті. Тварину зображено з прямо поставленою головою і ногами, підігнутими під тулуб. Більшу частину голови займає око, що складається з кільця, яке оточує круглу зіницю. Морда подовжена і мов би обвисла. На ній двома сильно витягнутими рельєфними овалами позначено ніс і пащу. Довге листоподібне вухо притиснуте до шиї і плеча. Плече округле, що виступає над лінією спини. Стегно зігнуте, з виїмкою в паху. Ноги зігнуті дещо неприродно, з виступаючими колінними суглобами. Нижня частина передньої ноги підпрямокутна, з центральною виїмкою, задньої ноги — округла, з такою ж виїмкою. Ззаду виділеним півколом позначений невеликий хвостик. Краї бляхи по всьому периметру плавно загнуті. На звороті припаяна масивна петля у вигляді прямокутної скоби для протягування ремня, яка знаходиться майже врівень з загнутими краями.

Дана бляха фактично опинилася поза увагою дослідників в силу своєї оригінальності і загадковості. Перш за все, незрозуміло яку саме тварину зображено. Її ноги підігнуті так, як це природно для копитних тварини, а довге притиснуте вухо дозволило в каталозі колекції назвати його мулом (Ханенко, Ханенко 1900, с. 17). У той же час, голова тварини нагадує голови коней, зображені на кістяних / рогових псаліях, наприклад, з того ж Шумейківського кургану, а також з курганів біля с. Будки та с. Великі Будки (Ільїнська 1965, рис. 1: 1—7), завдяки чому В. А. Іллінська визначила тварину як коня (Ільїнська 1968, с. 44). М. І. Ростовцев вважав, що зображено лосиху, що лежить (Ростовцев 1925, с. 507), а у музейних катало-

1. Нижня пластина на олександрівських піхвах (МІКУ, інв. № АЗС-3349; Ковалёва, Мухопад 1982, с. 98) має бортик, загнутий П-подібно по всьому периметру окрім верхнього торця. З тильної сторони бортика пробито численні отвори для цвяшків, за допомогою яких пластина кріпилася до дерев'яної основи. У нижній частині припаяно невелику півкруглу пластинку. Подібним чином була облаштована й пластина-накладка на піхви з Гострої Томаковської Могили (Манцевич 1969, рис. 14: 1—2).
2. Кинджал і піхви знаходилися у похованні окремо (Тончева 1980, рл. VII: 3). На реконструкції піхов Г. Тончева чомусь подала означену золоту деталь як декор верхньої їх частини (Тончева 1980, рл. XII: 4), проте таке розташування викликає заперечення. За всіма ознаками золота трубка виконувала роль саме наконечника.

гах тварину названо лосеням (напр.: Музей... 2004, с. 372). А. Р. Канторович (2015, с. 844—845), натомість, визначив її як зайця.

Звернімо увагу на те, що на кінцях ніг тварини відтворено не копита. При першому погляді, вони, дійсно, сприймаються як розділені копита, але такий прийом не був властивий для «звіриного стилю». Радше закінчення ніг можна назвати кистями лап, що особливо очевидно щодо задньої ноги. І в такому разі у нас є всі підстави визначити тварину як зайця, як це і запропонував А. Р. Канторович. Звичайно, добре відомо, що заєць підгинає ноги під тулуб так само, як це роблять хижакі. Але ж у «звіриному стилі» зображувалися не стільки реальні тварини, скільки певні міфологічні образи. І зображення ніг, підігнутих таким чином, вочевидь, повинно було повідомити про приналежність тварини до класу не-хижаків. Відоме ще одне зображення зайця з так само підігнутими ногами¹ — на золотих бляшках IV ст. до н. е. з поховання 2 кургану 4 біля с. Шолохове (Волкобой, Лихачёв, Шалобудов 1979, с. 47, рис. 4, 18).

Дещо дивною виглядає масивна «обвисла» морда шумейківського звіра. Але і в даному випадку це певний символізм, оскільки подовжені овали (рівнозначні краплеподібним знакам), якими позначені ніздря і паща, є характерною ознакою зображень келермеського горизонту (детально див.: Полидович 2015b, с. 221—223, рис. 4). Інші стилістичні ознаки зображення також відповідають стилістичній традиції даного горизонту (Канторович 2015, с. 845).

Основний масив скіфських зображень зайців відноситься вже до IV ст. до н. е. (Полидович, Вольная 2005). Однак з'являються вони саме в ранньоскіфський час і відомі по зображенням на рукояті келермеської сокири, кістяний бляшці з кургану 5 могильника Новозаведьонное-II, а також на блюді та пекторалі зі «скіфської» частини знахідок у Зівіє в Північно-Західному Ірані, на золотій обоймі з Чиликтинського кургану 5 у Східному Казахстані (Полидович, Вольная 2005, с. 433, кат. 1—4, 54). І шумейківське зображення знаходиться саме в цьому колі.

Не зрозумілим є функціональне використання бляхи. Масивна петля на звороті говорить про те, що вона на ремені кріпилася до якоїсь основи. При описі кургану було відзначено, що бляху знайдено «неподалік від ручки меча» (Ханенко, Ханенко 1900, с. 8). Це дозволило припустити, що вона була «найвірогідніше, поясною бляхою». Таке припущення прийняв і М. І. Ростовцев (1925, с. 508). Однак ніхто з дослідників захисного озброєння не згадує дану бляху в якості прикраси пояса. Це й не дивно, якщо врахувати, що образи, пов'язані з парадними портупейний по-

ясами, це — орел, лев і грифон (Мелюкова 1964, с. 75; Черненко 1968, с. 64—68). Зважаючи на те, що бляха була пов'язана із мечем, можна припустити, що вона прикрашала боковий виступ піхов. У більшості відомих випадків боковий виступ є частиною накладної пластини, що повністю покриває лицьову сторону піхов (Келермес, Мельгуновський курган, Феттерсфельде / Віташково, Єлизаветовський курган 1/1910, Солоха, Товста Могила та ін.). Окрема накладна пластина у вигляді кабана прикрашала боковий виступ тільки піхов з кургану 6 біля с. Олександрівка (Ковалёва, Мухопад 1982, с. 98, рис. 3: 1). Характерно, що відповідно до ранньоскіфської традиції, яка продовжувалася і надалі, на боковому виступі зображували копитних тварин: оленя (Келермес, Мельгуновський курган, Єлизаветовський курган 1/1910), кабана (Олександрівка, Велика Білозерка, Солоха, зображення на гребні), гіпокампа (Куль-Оба), а починаючи з рубежу VI—V ст. до н. е. тут розміщували або хижих тварин (Феттерсфельде / Віташково, Товста Могила), або сцени шмагування (Єлизаветовські кургани 10/1901 і 10/1910, Солоха, Чортотлик, Чайан, П'ятибратній курган 8). Зображення зайця у прив'язці до піхов меча на перший погляд виглядають незрозумілими, адже у скіфській традиції вони переважно пов'язані з жіночою сферою культури (Полидович, Вольная 2005, с. 424—427). Проте саме у ранньоскіфський час зображення зайців відомі на предметах зброї — луках, що були виготовлені із залученням рогових наверхів. Переважно на таких наверхях скіфські майстри вирізали зображення хижих птахів або барано-птахів (Черненко 1981, с. 14, 15 рис. 6; Шрамко 2015), тоді як на наверхях, що походять із зольника 28 Західного Більського городища та ранньоскіфського поховання з кургану Темір-Гора, також присутні зображення зайців (Шрамко 2015, с. 487—492, 499, ил. 1: 1; 2: 1; 3: 1).

Отже можемо зробити деякі попередні висновки. Шумейківські меч і піхви як за своєю морфологією, так і за декором повністю відповідають архаїчній скіфській традиції, характерній для келермеського часу. Вони демонструють, з одного боку, розвиток технологічних і художніх навичок, виражених в різних культурних пластах старожитностей келермеського горизонту, а з іншого — зародження нових тенденцій в зооморфному мистецтві і, зокрема, в декоративному оформленні даного виду озброєння. Можна стверджувати, що в їх виготовленні брав участь майстер, знайомий як зі скіфською художньою традицією, так і з ювелірною технікою Кавказького регіону, про що, зокрема, говорить наявність зерні. Також повністю відповідає колу старожитностей келермеського горизонту бляха у вигляді зайця. Проте остаточний висновок щодо датування всього комплексу Шумейківського кургану можливо зробити лише після детального аналізу інших категорій знахідок, в першу чергу, предметів кінської вузди.

1. У публікації тварин названо оленями. На таке визначення, вочевидь, вплинуло розташування їх ніг.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, А. Ю. 1980. О скифском Аресе. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 21, с. 39-47.
- Алексеев, А. Ю. 1991. Этуд об акинаках. В: Клейн, Л. С. *Археологическая типология*. Ленинград: Центр научно-технической деятельности и социальных исследований, с. 271-280.
- Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Андреева, Н. В. 2006. Календарь юбилейных событий, октябрь 2006 года. *Univerzum: Вестник Герценовского университета*, 9 (35), с. 75-77.
- Артамонов, М. И. 1961. Антропоморфные божества в религии скифов. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 2, с. 57-87.
- Артамонов, М. И. 1966. *Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа*. Прага; Ленинград: Артия; Искусство.
- Артамонов, М. И. 1974. *Киммерийцы и скифы*. Ленинград: ЛГУ.
- Бессонова, С. С. 1983. Религиозные представления скифов. Киев: Наукова думка.
- Бобринский, А. А. 1894. *Курганы и случайные находки близ местечка Смелы*. Санкт-Петербург: В. С. Балашев и Ко, 2.
- Бобринский, А. А. 1901. *Курганы и случайные находки близ местечка Смелы*. Санкт-Петербург: Главное управление Уделов, 3.
- Болтрик, Ю. В., Фялско, Е. Е. 1995. Басовское городище — центр Посульского узла памятников эпохи раннего железа. *Древности 1995*, с. 40-43.
- Бондарь, И. В. 1975. *Древнее золото. Из собрания Музея исторических драгоценностей УССР*. Москва: Искусство.
- Бруяко, И. В. 2005. *Ранние кочевники в Европе (X—V вв. до Р. Х.)*. Кишинёв: Высшая Антропологическая Школа.
- Вахтина, М. Ю. 2009. К истории изучения В. В. Хвойкой скифских древностей лесостепного Приднепровья (по материалам Научного архива ИИМК РАН). В: Бессонова, С. С. (ред.). *Эпоха раннего железа. Сборник научных трудов к 60-летию С. А. Скорого*. Киев; Полтава: ИА НАНУ, с. 74-85.
- Волкобой, С. С., Лихачёв, В. А., Шалобудов, В. Н. 1979. Скифский могильник «Славянка» у с. Шолохово на Днепропетровщине. *Курганные древности Степного Поднепровья III—I тыс. до н. э.*, 3, с. 45-60.
- Галанина, Л. К. 1997. *Келермесские курганы. «Царские» погребения раннескифской эпохи*. Москва: Палеограф.
- Граков, Б. Н. 1971. *Скифы*. Москва: МГУ.
- Гречко, Д. С. 2012. О возможных «просветах» в «тёмное» время (VI в. до н. э.) скифской истории. *Stratum plus*, 3, с. 75-106.
- Грибкова, А. А., Полидович, Ю. Б. 2013. Фигурка быка скифского времени из собрания Б. И. и В. Н. Ханенко. *Археологический альманах*, 30, с. 259-277.
- Дараган, М. Н. 2010. О датировке амфоры из погребения № 2 Репаховатой Могилы. *Античный мир и археология*, 14, с. 175-202.
- Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.
- Діденко, С. В., Шелехань, О. В. 2016. Кинджали скифського часу із перехрестями спрощених форм (за матеріалами Національного музею історії України). *Археологія*, 2, с. 66-77.
- Золота... 1999. *Золота скарбниця України. Музей історичних коштовностей України*. Київ: Акцент.
- Іллінська, В. А. 1951. Курган Старша Могила — пам'ятка архаїчної Скіфії. *Археологія*, V, с. 196-211.
- Ильинская, В. А. 1965. Некоторые мотивы раннескифского звериного стиля. *Советская археология*, 1, с. 86-107.
- Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепровского лесостепного Левобережья*. Киев: Наукова думка.
- Ильинская, В. А. 1971. Образ кошачьего хищника в раннескифском искусстве. *Советская археология*, 2, с. 64-84.
- Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. 1983. *Скифия VII—IV вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Ильюков, Л. С. 2017. Константиновская пластина с зооморфными изображениями. В: Горбенко, А. А. (ред.). *«И музою его была наука». Сборник памяти В. А. Кореняко (1952—2016)*. Азов: Азовский музей-заповедник, с. 181-187.
- Канторович, А. Р. 2014а. Восточноевропейский скифский звериный стиль и предметы скифского вооружения (статистический анализ). *Краткие сообщения Института археологии*, 233, с. 55-63.
- Канторович, А. Р. 2014б. Восточноевропейский скифский звериный стиль и предметы скифского вооружения. В: Лукьяшко, С. И. (ред.). *Война и военное дело в скифо-сарматском мире*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, с. 130-140.
- Канторович, А. Р. 2015. *Скифский звериный стиль Восточной Европы: классификация, типология, хронология, эволюция*. Диссертация д. и. н. Москва: МГУ.
- Канторович, А. Р. 2016. Образ лошади в восточноевропейском скифском зверином стиле. В: Балахванцев, А. С., Кулланда, С. В. (ред.). *Кавказ и степь на рубеже эпохи поздней бронзы и раннего железа*. Москва: Институт востоковедения РАН, с. 89-114.
- Капошина, С. И. 1956. О скифских элементах в культуре Ольвии. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 50, с. 154-189.
- Київський... 1974. *Київський музей історичних коштовностей. Альбом*. Київ: Мистецтво.
- Кисель, В. А. 2003. *Шедевры ювелиров Древнего Востока из скифских курганов*. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение.
- Кияшко, В. А., Кореняко, В. А. 1976. Погребение раннего железного века у г. Константиновска. *Советская археология*, 1, с. 170-177.
- Ковалёва, И. Ф., Мухопад, С. Е. 1982. Скифское погребение конца VI—V вв. до н. э. у с. Александровка. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Древности степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 91-102.
- Ковпаненко, Г. Т. 1967. *Племена скифського часу на Ворсклі*. Київ: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т. 1981. *Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось*. Киев: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т., Гупало, Н. Д. 1984. Погребение воина у с. Квитки в Поросье. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Вооружение скифов и сарматов*. Киев: Наукова думка, с. 39-58.
- Кореняко, В. А., Лукьяшко, С. И. 1982. Новые материалы раннескифского времени на левобережье Нижнего Дона. *Советская археология*, 3, с. 149-164.
- Кулатова, І. М., Супруненко, О. Б. 2002. Ранньоскіфський курган поряд з Більським городищем. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*, X, с. 154-170.
- Линниченко, И. А. 1901. О новейших раскопках г. Хвойка. *Записки Одесского Общества истории и древностей*, XXIII, с. 68-76.

- Лихтер, Ю. А., Кокорина, Ю. Г. 2017. Возможности нормированного описания и технологии реляционных баз данных в изучении декора на скифском оружии. *Исторические исследования*, 8, с. 16-39.
- Манцевич, А. П. 1962. Горит из кургана Солоха. *Труды Государственного Эрмитажа*, 7, с. 107-121.
- Манцевич, А. П. 1969. Парадный меч из кургана Солоха. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 150: Древние фракийцы в Северном Причерноморье, с. 96-118.
- Манцевич, А. П. 1987. *Курган Солоха. Публикация одной коллекции*. Ленинград: Искусство.
- Маслов, В. Е. 2012. К проблеме хронологии древностей келермеского горизонта. *Российский археологический ежегодник*, 2, с. 342-359.
- Медведская, И. Н. 1992. Периодизация скифской архаики и Древний Восток. *Российская археология*, 3, с. 86-107.
- Мелюкова, А. И. 1964. *Вооружение скифов*. Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—4.
- Минасян, Р. С. 1988. К вопросу о влиянии техники производства на происхождение некоторых особенностей скифо-сибирского звериного стиля. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 29, с. 48-58.
- Минасян, Р. С. 2014. *Металлообработка в древности и Средневековье*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Могилев, О. Д. 2008. *Спорядження коня скіфської доби у Лисостепу Східної Європи*. Київ; Кам'янець-Подільський: ІА НАНУ.
- Монахов, С. Ю., Кузнецова, Е. В., Чистов, Д. Е., Чурекова, Н. Б. 2019. *Античная амфорная коллекция Государственного Эрмитажа VI—II вв. до н. э.* Каталог. Саратов: СарГУ.
- Музей... 2004. *Музей історичних коштовностей України: Альбом-каталог*. Київ: Мистецтво.
- Отчет... 1893. *Отчёт ИАК за 1890 год*. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук.
- Ольховский, В. С., Евдокимов, Г. Л. 1994. *Скифские изваяния VII—III вв. до н. э.* Москва: б. и.
- Онайко, Н. А. 1966а. О центрах производства золотых обкладок ножен и рукояток ранних скифских мечей, найденных в Приднепровье. В: Болтунов, А. И. (ред.). *Культура античного мира*. Москва: Наука, с. 159-176.
- Онайко, Н. А. 1966б. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—27.
- Переводчикова, Е. В. 1980. Келермесская секира и формирование скифского звериного стиля. В: Сапрыкин, Ю. М. (ред.). *Проблемы истории античности и средних веков*. Москва: МГУ, с. 138-155.
- Петренко, В. Г., Маслов, В. Е. 1999. Роговые блюда могильника Новозаведенное-II. В: Мелюкова, А. И., Мошкова, М. Г., Башилов, В. А. (ред.). *Евразийские древности. 100 лет Б. Н. Гракову: архивные материалы, публикации, статьи*. Москва: ИА РАН, с. 250-259.
- Петренко, В. Г., Маслов, В. Е., Канторович, А. Р. 2000. Хронология центральной группы курганов могильника Новозаведенное-II. В: Гуляев, В. И., Ольховский, В. С. (ред.). *Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э.: палеоэкология, антропология и археология*. Москва: ИА РАН, с. 238-248.
- Пиотровский, Б. Б. 1962. *Искусство Урарту VIII—VI вв. до н. э.* Ленинград: Государственный Эрмитаж.
- Полідович, Ю. Б. 2001. *Образ хижака у мистецтві народів скіфського світу (за археологічними пам'ятками VII—IV ст. до н. е.)*. Автореферат дисертації к. і. н. Київ: ІА НАНУ.
- Полідович, Ю. Б. 2004. Изобразительные особенности скифского «звериного стиля» (на примере изображений хищников). В: Киришин, Ю. Ф., Тишкин, А. А. (ред.). *Комплексные исследования древних и традиционных обществ*. Барнаул: Алтайский университет, с. 414-417.
- Полідович, Ю. Б. 2014. Структура и символика декора ножен мечей раннескифского времени В: Лукьяшко, С. И. (ред.). *Воина и военное дело в скифо-сарматском мире*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, с. 290-309.
- Полідович, Ю. Б. 2015а. Образы фантастических животных в искусстве народов скифского мира. *Донецкий археологический сборник*, 19, с. 85-142.
- Полідович, Ю. Б. 2015б. Изображения горного козла в сакском искусстве архаичного периода. В: Бейсенов, А. З. (ред.). *Сакская культура Сарыарки в контексте изучения этносоциокультурных процессов степной Евразии*. Алматы: Бегазы-Тасмола, с. 15-232.
- Полідович, Ю. Б. 2017. Один из мотивов изображения горного козла в раннескифском искусстве. *Краткие сообщения Института археологии*, 248, с. 166-184.
- Полідович, Ю. Б., Вольная, Г. Н. 2005. Образ зайца в скифском искусстве. В: Гуляев, В. И. (ред.). *Древности Евразии от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти В. С. Ольховского*. Москва: ИА РАН, с. 425-436.
- Полін, С. В. 1987. Хронологія ранньоскіфських пам'яток. *Археологія*, 59, с. 17-36.
- Полин, С. В. 1998. О хронологии раннескифской культуры (по И. Н. Медведской). *Российская археология*, 4, с. 50-63.
- Придик, Е. М. 1911. Мельгуновский клад 1763 г. *Материалы по археологии России*, 31, с. 1-28.
- Рабинович, Б. З. 1936. О датировке некоторых скифских курганов Среднего Поднепровья. *Советская археология*, 1, с. 79-100.
- Ростовцев, М. И. 1925. *Скифия и Боспор*. Ленинград: ИИМК.
- Руденко, С. И. 1960. *Культура населения Центрального Алтая в скифское время*. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Рябкова, Т. В. 2010. К вопросу о «скифских» буцах из Тейшебаини. *Археологический альманах*, 21, с. 178-188.
- Самоквасов, Д. Я. 1908. *Могилы русской земли*. Москва: Синодальная типография.
- Сиволап, М., Шелехань, О. 2014. Клинок зброї скіфського часу в зібранні Черкаського краєзнавчого музею. *Наукові записки, серія: Історичні науки*, 21, с. 209-217.
- Скуднова, В. М. 1988. *Архаический некрополь Ольвии. Каталог одной коллекции*. Ленинград: Искусство.
- Тереножкин, А. И. 1976. *Киммерийцы*. Киев: Наукова думка.
- Топал, Д. А. 2014а. Акинаки на западных рубежах Скифии: Карпато-Поднепровье. *История оружия*, 10, с. 103-126.
- Топал, Д. А. 2014б. Акинаки на западных рубежах Скифии. Находки скифских мечей и кинжалов на территории Республики Молдова. *Tyragetia*, VIII (XXII), с. 7-43.
- Топал, Д. А. 2016. Два среднескифских акинака из Бессарабской лесостепи. In: Sorbu, L. (ed.). *Culturi, procese și contexte on arheologie. Volum omagial Oleg Levițki la 60 de ani*. Chișinău: IPC, с. 278-285.

Топал, Д. А. 2018. Состав вооружения и возможности культурной группировки (на материалах скифского времени Карпато-Подунавья). В: Синика, В. С., Рабинович, Р. А. (ред.). *Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова*. Кишинев; Тирасполь: б. и., с. 165-194.

Тункина, И. В. 2017. Мазараки Сергей Аркадьевич. В: Жебелёв, С. А. *Русское археологическое общество за третью четверть века своего существования. 1897—1921: Исторический очерк*. Приложение: Библиографический словарь членов Российского археологического общества (1846—1924). Москва: Индик.

Фармаковский, Б. В. 1911. Золотые обивки наилучшей (горитов) из Чертомлыкского кургана и из кургана в м. Ильинцах. В: *Сборник археологических статей, поднесенный графу А. А. Бобринскому*. Санкт-Петербург: В. Ф. Киршбаум, с. 45-118.

Фармаковский, М. В. 1922. Горит из кургана Солоха. *Известия Российской академии истории материальной культуры*, 2, с. 23-48.

Фіалко, О. С., Болтрик, Ю. В. 2003. *Напад скіфів на Трахтемирівське городище*. Київ: ІА НАНУ.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1899. *Древности Приднепровья*. Киев: С. В. Кульженко, II.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1900. *Древности Приднепровья*. Киев: С. В. Кульженко, III.

Черненко, Е. В. 1968. *Скифский доспех*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В. 1975. Оружие из Толстой Могилы. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифский мир*. Киев: Наукова думка, с. 152-173.

Черненко, Е. В. 1980. Древнейшие скифские парадные мечи (Мельгунов и Келермес). В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифия и Кавказ*. Киев: Наукова думка, с. 7-30.

Черненко, Е. В. 1981. *Скифские лучники*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В. 1984. *Скифо-персидская война*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В. 1987. Парадный топор из Келермеса. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 19-30.

Шелехань, О. В. 2014. Хронологія клинкової зброї ранньоскіфського часу (за матеріалами лісостепових пам'яток). *XV Боспорські читання*, с. 486-481.

Шелехань, О. В. 2015. Метричні групи клинкової зброї скіфського лісостепу. *Магістеріум*, 60, с. 76-81.

Шелехань, О. В. 2016. Поховання мечників скіфського лісостепу. Етнокультурний аналіз. *Феномен Більського городища — 2016*, с. 52-72.

Шовкопляс, Г. М. 1998. Сергій Аркадійович Мазаракі і його колекції в збірці Національного музею історії України. В: Ковтанюк, Н. Г. (ред.). *До 100-річчя Національного музею історії України: З історії музею та його раритетів*. Київ: III ЛТД, с. 29-45.

Шрамко, Б. А. 1987. *Бельское городище скифской эпохи (город Гелон)*. Киев: Наукова думка.

Шрамко, И. Б. 2015. Роговые наконечники луков с Западного Бельского городища. *Труды Государственного Эрмитажа*, 77, с. 487-511.

Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2018. Дослідження курганів на некрополі Скоробір у 2017 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2017*, с. 6-23.

Borovka, G. 1928. *Scythian Art*. London: Ernest Benn.

Furtwängler, A. 1883. *Der Gold fund von Vetttersfelde*. Berlin: von G. Reimer.

Ginters, W. 1928. *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*. Berlin: Walter De Gruyter & Co.

Greifenhagen, A. 1970. *Schmuckarbeite in edelmetall*. Berlin: Gebr. Mann, 1: Fundgruppen.

Jacobson, E. 1995. *The Art of the Scythians. The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*. New York: E. J. Brill.

L'or... 1993. *L'or des Steppes. Des Scythes a L'invasion mongole. VII^e siecle av. J.-C. — XIV^e siecle ap. J.-C.* Toulouse.

Minns, E. H. 1913. *Scythians and Greeks*. Cambridge: The University Press.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid — 7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Rostovtseff, M., 1922. *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford: Clarendon Press.

Schefold, K. 1938. Der skythische Tierstil in Südrussland. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XII, S. 1-78.

Schiltz, V. 1994a. *Die Skythen und andere Steppenvölker. 8. Jahrhundert v. Chr. bis 1. Jahrhundert n. Chr.* München: C. H. Beck.

Schiltz, V. 1994b. *Les Scythes et les nomades des steppes 8^e siecle avant J.-C. 1^{er} siecle apres J.-C.* Paris: Gallimard.

Skyyttien... 1990. *Skyyttien kulta-aarre. Ndyttely 1.7.—31.8.1990 Turun taidemuseo*. Turku: Turun taidemuseo.

Tončeva, G. 1980. Nécropole tumulaire près du village Belogradec du VII^e s. av. n. Čre. *Thracia*, 5, p. 5-52.

Trésors... 1997. *Trésors d'Ukraine. Catalog de l'exposition Musée national d'histoire et d'art Luxembourg 16 octobre — 15 décembre 1997*. Luxembourg: Luxembourg Agence luxembourgeoise d'action culturelle.

Vulpe, A. 1990. Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien. *Prähistorische Bronzefunde*, VI, 9, S. 1-145.

REFERENCES

Alekseev, A. Yu. 1980. O skifskom Arese. *Arheologicheskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 21, s. 39-47.

Alekseev, A. Yu. 1991. Etyud ob akinakah. In: Klejn, L. S. *Arheologicheskaya tipologiya*. Leningrad: Tsentr nauchno-tekhnicheskoy deiatel'nosti i sotsial'nykh issledovaniy, s. 271-280.

Alekseev, A. Yu. 2003. *Hronografiya Evropejskoj Skifii VII—IV vekov do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyj Ermitazh.

Andreeva, N. V. 2006. Kalendar' ibilejnyh sobytij, oktyabr' 2006 goda. *Universum: Vestnik Gertsenovskogo universiteta*, 9 (35), s. 75-77.

Artamonov, M. I. 1961. Antropomorfnye bozhestva v religii skifov. *Arheologicheskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 2, s. 57-87.

Artamonov, M. I. 1966. *Sokrovishcha skifskih kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitazha*. Praga; Leningrad: Artia; Iskusstvo.

Artamonov, M. I. 1974. *Kimmerijcy i skify*. Leningrad: LGU.

Bessonova, S. S. 1983. *Religioznye predstavleniya skifov*. Kiev: Naukova dumka.

Bobrinskij, A. A. 1894. *Kurgany i sluchajnye nahodki bliz mestechka Smely*. Sankt-Peterburg: V. S. Balashev i Ko, 2.

Bobrinskij, A. A. 1901. *Kurgany i sluchajnye nahodki bliz mestechka Smely*. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov, 3.

Boltrik, Yu. V., Fialko, E. E. 1995. Basovskoe gorodishche — centr Posul'skogo uzla pamyatnikov epochi rannego zheleza. *Drevnosti 1995*, s. 40-43.

- Bondar', I. V. 1975. *Drevnee zoloto. Iz sobraniya Muzeia istoricheskikh dragocennostey USSR*. Moskva: Iskusstvo.
- Bruiaiko, I. V. 2005. *Rannie kochevniki v Evrope (X—V vv. do R. H.)*. Kishiniov: Vysshaya Antropologicheskaya Shkola.
- Vahtina, M. Yu. 2009. K istorii izucheniya V. V. Hvojkiy skifskikh drevnostey lesostepnogo Pridneprov'ya (po materialam Nauchnogo arhiva IIMK RAN). In: Bessonova, S. S. (ed.). *Epoha rannego zheleza. Sbornik nauchnykh trudov k 60-letiiu S. A. Skorogo*. Kiev; Poltava: IA NANU, s. 74-85.
- Volkoboj, S. S., Likhachiov, V. A., Shalobudov, V. N. 1979. Skifskii mogilnik «Slavianka» u s. Sholohovo na Dnepropetrovshchine. *Kurgannyie drevnosti Stepnogo Podneprov'ya III—I tys. do n. e.*, 3, s. 45-61.
- Galanina, L. K. 1997. *Kelermesskie kurgany. «Carskie» pogrebeniia ranneskifskoy epohi*. Moskva: Paleograf.
- Grakov, B. N. 1971. *Skify*. Moskva: MGU.
- Grechko, D. S. 2012. O vozmozhnykh «prosvetah» v «tyomnoe» vremya (VI v. do n. e.) skifskoy istorii. *Stratum plus*, 3, s. 75-106.
- Gribkova, A. A., Polidovich, Yu. B. 2013. Figurka byka skifskogo vremeni iz sobraniia B. I. i V. N. Hanenko. *Arheologicheskij al'manah*, 30, s. 259-277.
- Daragan, M. N. 2010. O datirovke amfory iz pogrebeniia N 2 Repiahovatoj Mogily. *Antichnyj mir i arheologiya*, 14, s. 175-202.
- Daragan, M. N. 2011. *Nachalo rannego zheleznoogo veka v Dneprovskoj Pravoberezhnoj Lesostepi*. Kiev: KNT.
- Didenko, S. V., Shelekhan, O. V. 2016. Kyndzhaly skifskogo chasu iz perekhrestiiamy sproshchenykh form (za materialamy Nacionalnogo muzeiu istorii Ukrainy). *Arheologiya*, 2, s. 66-77.
- Zolota... 1999. *Zolota skarbnytsia Ukrainy. Muzei istorichnykh koshtovnostey Ukrainy*. Kyiv: Akcent.
- Illinska, V. A. 1951. Kurgan Starsha Mogyla — pam'iatka arhaichnoi Skifii. *Arheologiya*, V, s. 196-211.
- Ilinskaia, V. A. 1965. Nekotoryie motivy ranneskifskogo zverinogo stilya. *Sovetskaia arheologiya*, 1, s. 86-107.
- Ilinskaia, V. A. 1968. *Skify Dneprovskogo lesostepnogo Levoberezhia*. Kiev: Naukova dumka.
- Il'inskaia, V. A. 1971. Obraz koshachego hishchnika v ranneskifskom iskusstve. *Sovetskaia arheologiya*, 2, s. 64-84.
- Il'inskaia, V. A., Terenozhkin, A. I. 1983. *Skifitya VII—IV vv. do n. e.* Kiev: Naukova dumka.
- Iliukov, L. S. 2017. Konstantinovskaia plastina s zoomorfnyimi izobrazheniiami. In: Gorbenko, A. A. (ed.). *«I muzoi iego byla nauka». Sbornik pamyati V. A. Korenyako (1952—2016)*. Azov: Azovskii muzei-zapovednik, s. 181-187.
- Kantorovich, A. R. 2014a. Vostochnoevropejskij skifskij zverinyj stil' i predmety skifskogo vooruzheniia (statisticheskij analiz). *Kratkie soobshcheniya Instituta arheologii*, 233, s. 55-63.
- Kantorovich, A. R. 2014b. Vostochnoevropejskij skifskij zverinyj stil' i predmety skifskogo vooruzheniia. In: Lukiashko, S. I. (ed.). *Voina i voiennoie dielo v skifo-sarmatskom mirie*. Rostov-na-Donu: YuNTs RAN, s. 130-140.
- Kantorovich, A. R. 2015. *Skifskij zverinyj stil' Vostochnoj Evropy: klassifikaciya, tipologiya, hronologiya, evolyuciya*. Dissertaciya d. i. n. Moskva: MGU.
- Kantorovich, A. R. 2016. Obraz loshadi v vostochnoevropejskom skifskom zverinom stile. In: Balahvancev, A. S., Kullanda, S. V. (ed.). *Kavkaz i step na rubezhe epohi pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Moskva: Institut vostokovedeniia RAN, s. 89-114.
- Kaposhina, S. I. 1956. O skifskikh elementah v kulture Olvii. *Materialy i issledovaniia po arheologii SSSR*, 50, s. 154-189.
- Kyivskii... 1974. *Kyivskii muzei istorichnykh koshtovnostey. Albom*. Kyiv: Mystetstvo.
- Kisel, V. A. 2003. *Shedevry i uvelirov Drevnego Vostoka iz skifskikh kurganov*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe Vostokovedenie.
- Kiiashko, V. A., Koreniako, V. A. 1976. Pogrebenie rannego zheleznoogo veka u g. Konstantinovska. *Sovetskaia arheologiya*, 1, s. 170-177.
- Kovaliova, I. F., Mukhopad, S. E. 1982. Skifskoie pogrebenie konca VI—V vv. do n. e. u s. Aleksandrovka. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Drevnosti stepnoi Skifii*. Kiev: Naukova dumka, s. 91-102.
- Kovpanenko, G. T. 1967. *Plemena skifs'kogo chasu na Vor-skli*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kovpanenko, G. T. 1981. *Kurgany ranneskifskogo vremeni v basseine r. Ros'*. Kiev: Naukova dumka.
- Kovpanenko, G. T., Gupalo, N. D. 1984. Pogrebenie voina u s. Kvitki v Porosie. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Vooruzhenie skifov i sarmatov*. Kiev: Naukova dumka, s. 39-58.
- Koreniako, V. A., Luk'iashko, S. I. 1982. Novye materialy ranneskifskogo vremeni na levoberezh'e Nizhnego Dona. *Sovetskaia arheologiya*, 3, s. 149-164.
- Kulatova, I. M., Suprunenko, O. B. 2002. Rannioskifs'kyi kurgan poriad z Bil's'kym gorodyshchem. *Starozhytnosti Stepnogo Prychornomoria i Krymu*, X, s. 154-170.
- Linnichenko, I. A. 1901. O novejshih raskopkah g. Hvojka. *Zapiski Odesskogo Obshchestva istorii i drevnostei*, XXIII, s. 68-76.
- Likhter, Yu. A., Kokorina, Yu. G. 2017. Vozmozhnosti normirovannogo opisaniya i tekhnologii relyacionnykh baz dannykh v izuchenii dekora na skifskom oruzhii. *Istoricheskie issledovaniia*, 8, s. 16-39.
- Mantsevich, A. P. 1962. Gorit iz kurgana Soloha. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, 7, s. 107-121.
- Mantsevich, A. P. 1969. Paradnyj mech iz kurgana Soloha. *Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR*, 150: Drevnie frakciy v Severnom Prichernomor'e, s. 96-118.
- Mantsevich, A. P. 1987. *Kurgan Soloha. Publikaciia odnoi kollekcii*. Leningrad: Iskusstvo.
- Maslov, V. E. 2012. K probleme hronologii drevnostey kelermesskogo gorizonta. *Rossijskij arheologicheskij ezhegodnik*, 2, s. 342-359.
- Medvedskaya, I. N. 1992. Periodizaciia skifskoy arhaiki i Drevnij Vostok. *Rossijskaia arheologiya*, 3, s. 86-107.
- Melyukova, A. I. 1964. *Vooruzhenie skifov*. Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1—4.
- Minasyan, R. S. 1988. K voprosu o vlianii tekhniki proizvodstva na proiskhozhdenie nekotorykh osobennostey skifosibirskogo zverinogo stilya. *Arheologicheskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 29, s. 48-58.
- Minasyan, G. S. 2014. *Metalloobrabotka v drevnosti i Srednevekovie*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyy Ermitazh.
- Mogylov, O. D. 2008. *Sporiadzhennia konia skifskoi doby u Lisostepu Skhidnoi Yevropy*. Kyiv; Kamianec-Podil's'kyi: IA NANU.
- Monahov, S. Yu., Kuznecova, E. V., Chistov, D. E., Churekova, N. B. 2019. *Antichnaia amfornaia kollekcii Gosudarstvennogo Ermitazha VI—II vv. do n. e. Katalog*. Saratov: SarGU.
- Muzei... 2004. *Muzei istorichnykh koshtovnostey Ukrainy: Albom-katalog*. Kyiv: Mystetstvo.
- Otchiot... 1893. *Otchiot Imperatorskoi arheologicheskoi komissii za 1890 god*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Akademiia nauk.
- Olhovskij, V. S., Evdokimov, G. L. 1994. *Skifskie izvaianiia VII—III vv. do n. e.* Moskva: b. i.
- Onaiko, N. A. 1966a. O centrakh proizvodstva zolotykh obkladok nozhen i rukoiatok rannih skifskikh mechej, naidennykh v Pridneprov'e. In: Boltunov, A. I. (ed.). *Kultura antichnogo mira*. Moskva: Nauka, s. 159-176.
- Onaiko, N. A. 1966b. *Antichnyj import v Pridneprovie i Pobuzhie v VII—V vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arheologicheskikh istochnikov, D 1—27.
- Perevodchikova, E. V. 1980. Kelermesskaia sekira i formirovanie skifskogo zverinogo stilia. In: Saprykin, Yu. M. (ed.). *Problemy istorii antichnosti i srednih vekov*. Moskva: MGU, s. 138-155.
- Petrenko, V. G., Maslov, V. E. 1999. Rogovye bliuda mogil'nika Novozavedennoe-II. In: Meliukova, A. I., Moshkova, M. G., Bashilov, V. A. (ed.). *Evrazijskie drevnosti. 100 let B. N. Grakovu: arhivnye materialy, publikacii, stat'i*. Moskva: IA RAN, s. 250-259.
- Petrenko, V. G., Maslov, V. E., Kantorovich, A. R. 2000. Hronologiya central'noj grupy kurganov mogil'nika Novozavedennoe-II. In: Gulyaev, V. I., Ol'hovskij, V. S. (ed.). *Skify i sarmaty v VII—III vv. do n. e.: paleoekologiya, antropologiya i arheologiya*. Moskva: IA RAN, s. 238-248.
- Piotrovskij, B. B. 1962. *Iskusstvo Urartu VIII—VI vv. do n. e.* Leningrad: Gosudarstvennyy Ermitazh.
- Polidovich, Yu. B. 2001. *Obraz khyzhaka u mystectvi narodiv skifskogo svitu (za arheologichnyimi pamiatkami*

VII—IV st. do n. e.). Avtoreferat dysertacii k. i. n. Kyiv: IA NANU.

Polidovich, Yu. B. 2004. Izobrazitel'nye osobennosti skifskogo «zverinogo stilya» (na primere izobrazhenij hishchnikov). In: Kiriushin, Yu. F., Tishkin, A. A. (ed.). *Kompleksnye issledovaniya drevnih i tradicionnyh obshchestv*. Barnaul: Altaiskii universitet, s. 414-417.

Polidovich, Yu. B. 2014. Struktura i simvolika dekora nozhen mechej ranneskifskogo vremeni In: Lukiashko, S. I. (ed.). *Voina i voiennoie dielo v skifo-sarmatskom mire*. Rostov-na-Donu: YuNTs RAN, s. 290-309.

Polidovich, Yu. B. 2015a. Obrazy fantasticheskikh zhivotnykh v iskusstve narodov skifskogo mira. *Donetskiy arheologichnyi zbirnyk*, 19, s. 85-142.

Polidovich, Yu. B. 2015b. Izobrazheniia gornogo kozla v saskom iskusstve arhaichnogo perioda. In: Bejsenov, A. Z. (ed.). *Sakskaiia kultura Saryarki v kontekste izucheniiia etnosociokulturnykh processov stepnoj Evrazii*. Almaty: Begazy-Tasmola, s. 15-232.

Polidovich, Yu. B. 2017. Odin iz motivov izobrazheniia gornogo kozla v ranneskifskom iskusstve. *Kratkie soobshcheniia Instituta arheologii*, 248, s. 166-184.

Polidovich, Yu. B., Vol'naya, G. N. 2005. Obraz zaica v skifskom iskusstve. In: Guliaiev, V. I. (ed.). *Drevnosti Evrazii ot rannej bronzy do rannego srednevekov'ya*. Pamyati V. S. Ol'hovskogo. Moskva: IA RAN, s. 425-436.

Polin, S. V. 1987. Hronologiiia rannioskifskikh pamiatok. *Arheologiiia*, 59, s. 17-36.

Polin, S. V. 1998. O hronologii ranneskifskoi kultury (po I. N. Medvedskoi). *Rossiiskaiia arheologiiia*, 4, s. 50-63.

Pridik, E. M. 1911. Melgunovskij klad 1763 g. *Materialy po arheologii Rossii*, 31, s. 1-28.

Rabinovich, B. Z. 1936. O datirovke nekotorykh skifskikh kurganov Srednego Podneprov'ya. *Sovetskaia arheologiiia*, I, s. 79-100.

Rostovcev, M. I. 1925. *Skifiya i Bospor*. Leningrad: IIMK. Rudenko, S. I. 1960. *Kultura naseleniia Centralnogo Altaia v skifskoe vremia*. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Riabkova, T. V. 2010. K voprosu o «skifskikh» busakh iz Teishebabini. *Arheologicheskii almanah*, 21, s. 178-188.

Samokvasov, D. Ya. 1908. *Mogily russkoj zemli*. Moskva: Sinodalnaia tipografiia.

Syvolap, M., Shelekhan, O. 2014. Klynkova zbroia skifskogo chasu v zibranni Cherkaskogo kraieznavchogo muzeiu. *Naukovi zapysky, seriia: Istorychni nauky*, 21, s. 209-217.

Skudnova, V. M. 1988. *Arhaicheskij nekropol Olvii. Katalog odnoj kollekcii*. Leningrad: Iskusstvo.

Terenozhkin, A. I. 1976. *Kimmerijsy*. Kiev: Naukova dumka.

Topal, D. A. 2014a. Akinaki na zapadnykh rubezhah Skifii: Karpato-Podnestrove. *Istoriya oruzhiia*, 10, s. 103-126.

Topal, D. A. 2014b. Akinaki na zapadnykh rubezhah Skifii. Nahodki skifskikh mechej i kinzhalov na territorii Respubliki Moldova. *Tyragetia*, VIII (XXIII), s. 7-43.

Topal, D. A. 2016. Dva sredneskifskikh akinaka iz Bessarabskoj lesostepi. In: Sorbu, L. (ed.). *Culturi, procese si contexte on arheologie. Volum omagial Oleg Levițki la 60 de ani*. Chișinău: IPC, s. 278-285.

Topal, D. A. 2018. Sostav vooruzheniia i vozmozhnosti kul'turnoj gruppirovki (na materialah skifskogo vremeni Karpato-Podunav'ya). In: Sinika, V. S., Rabinovich, R. A. (ed.). *Drevnosti. Issledovaniya. Problemy. Sbornik statei v chest 70-letiiia N. P. Telnova*. Kishinev; Tiraspol: b. i., s. 165-194.

Tunkina, I. V. 2017. Mazaraki Sergei Arkadevich. In: Zhebeliov, C. A. *Russkoie arheologicheskoe obshchestvo za tretiu chetvert' veka svoego sushchestvovaniia. 1897—1921: Istoricheskij ocherk*. Prilozhenie: Bibliograficheskij slovar' chlenov Rossiiskogo arheologicheskogo obshchestva (1846—1924). Moskva: Indrik.

Farmakovskii, B. V. 1911. Zolotyie obivki naluchij (goritov) iz Chertomlyksskogo kurgana i iz kurgana v m. Plintsakh. In: *Sbornik arheologicheskikh statej, podnesennyj grafu A. A. Bobrinskomu*. Sankt-Peterburg: V. F. Kirshbaum, s. 45-118.

Farmakovskii, M. V. 1922. Gorit iz kurgana Soloha. *Izvestiia Rossiyskoj akademii istorii materialnoi kultury*, 2, s. 23-48.

Fialko, O. Ye., Boltryk, Yu. V. 2003. *Napad skifiv na Trakhtemyrivske gorodyshe*. Kyiv: IA NANU.

Hanenko, B. I., Hanenko, V. N. 1899. *Drevnosti Pridneprovia*. Kiev: S.V. Kulzhenko, II.

Hanenko, B. I., Hanenko, V. N. 1900. *Drevnosti Pridneprovia*. Kiev: S. V. Kulzhenko, III.

Chernenko, Ye. V. 1968. *Skifskij dospekh*. Kiev: Naukova dumka.

Chernenko, Ye. V. 1975. Oruzhie iz Tolstoj Mogily. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifskii mir*. Kiev: Naukova dumka, s. 152-173.

Chernenko, Ye. V. 1980. Drevnejshie skifskie paradnye mechi (Mel'gunov i Kelermess). In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifiia i Kavkaz*. Kiev: Naukova dumka, s. 7—30.

Chernenko, Ye. V. 1981. *Skifskie luchniki*. Kiev: Naukova dumka.

Chernenko, Ye. V. 1984. *Skifo-persidskaia voina*. Kiev: Naukova dumka.

Chernenko, Ye. V. 1987. Paradnyj topor iz Kelermesa. In: Chernenko, Ye. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomorja*. Kiev: Naukova dumka, s. 19-30.

Shelekhan, O. V. 2014. Hronologiiia klynkovoi zbroi rannioskifskogo chasu (za materialamy lisostepovykh pamiatok). *XV Bosporski chytannia*, s. 486-481.

Shelekhan, O. V. 2015. Metrychni grupy klynkovoi zbroi skifskogo lisostepu. *Magisterium*, 60, s. 76-81.

Shelekhan, O. V. 2016. Pohovannia mechnykh skifskogo lisostepu. Etnokulturnyi analiz. *Fenomen Bil'skogo gorodyscha — 2016*, s. 52-72.

Shovkopliias, G. M. 1998. Sergii Arkadiiovych Mazaraki i iogo kolektsii v zbirtsi Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy. In: Kovtaniuk, N. G. (ed.). *Do 100-richchia Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy: Z istorii muzeiu ta iogo rarytetiv*. Kyiv: III Ltd, s. 29-45.

Shramko, B. A. 1987. *Belskoie gorodishche skifskoi epohi (gorod Gelon)*. Kiev: Naukova dumka.

Shramko, I. B. 2015. Rogovye nakonechniki lukov s Zapadnogo Belskogo gorodishcha. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, 77, s. 487-511.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2018. Doslidzhennia kurganiv na nekropoli Skorobir u 2017 r. *Arheologichni doslidzhennia Bil'skogo gorodyscha — 2017*. Kyiv; Kotelva: Tsentr pamiatkoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, s. 6-23.

Borovka, G. 1928. *Scythian Art*. London: Ernest Benn.

Furtwängler, A. 1883. *Der Gold fund von Vetttersfelde*. Berlin: von G. Reimer.

Ginters, W. 1928. *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*. Berlin: Walter De Gruyter & Co.

Greifenhagen, A. 1970. *Schmuckarbeiten in edelmetall*. Berlin: Gebr. Mann, 1: Fundgruppen.

Jacobson, E. 1995. *The Art of the Scythians. The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*. New York: E. J. Brill.

L'or... 1993. *L'or des Steppes. Des Scythes a L'invasion mongole. VII^e siecle av. J.-C. — XIV^e siecle ap. J.-C.* Toulouse.

Minns, E. H. 1913. *Scythians and Greeks*. Cambridge: The University Press.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid — 7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Rostovtseff, M., 1922. *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford: Clarendon Press.

Scheffold, K. 1938. Der skythische Tierstil in Südrussland. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XII, S. 1-78.

Schiltz, V. 1994a. *Die Skythen und andere Steppenvölker. 8. Jahrhundert v. Chr. bis 1. Jahrhundert n. Chr.* München: C. H. Beck.

Schiltz, V. 1994b. *Les Scythes et les nomades des steppes 8^e siecle avant J.-C. 1^{er} siecle apres J.-C.* Paris: Gallimard.

Skytytien... 1990. *Skytytien kulta-aarre. Ndyttely 1.7.—31.8.1990 Turun taidemuseo*. Turku: Turun taidemuseo.

Tončeva, G. 1980. Néropole tumulaire près du village Belogradec du VII^e s. av. n. ÇRe. *Thracia*, 5, p. 5-52.

Trésors... 1997. *Trésors d'Ukraine. Catalog de l'exposition Musée national d'histoire et d'art Luxembourg 16 octobre — 15 décembre 1997*. Luxembourg: Luxembourg Agence luxembourgeoise d'action culturelle.

Vulpe, A. 1990. Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien. *Prähistorische Bronzefunde*, VI, 9, S. 1-145.

Yu. B. Polidovych

PRECIOUS ITEMS FROM THE SHUMEIKO BARROW

The paper deals to the finds from the barrow near the Shumeiko farm in the Sula river basin (now Sumy region of Ukraine) which was excavated by Sergei Mazaraki in 1899. Objects of Scythian culture were found in the mound: weapons, horse bridles, and vessels. Mikhail Rostovtsev mistakenly attributed to these finds the fragment of ancient Greek kylix of the end of the 6th century BC. Modern researchers date the barrow assemblage near the Shumeiko farm to the first half of the 6th century BC (Igor Bruyako, Denis Grechko, Denis Topal, Oleksandr Shelekhan). Sergey Polin attributes it to Early Scythian time.

In the paper three precious items from the barrow are described in detail. This is a sword, the handle of which is plaqued with gold. The ancient craftsman used the granulation technique for decoration. Not only the ancient Greek jewelers used this technique. The masters of Urartu applied it as well. It was used in the decoration of the sword from the Kelermes barrow in the Kuban region, as well as on various adornments. The iron sword has an original shape and belongs to the Shumeiko type (according to Denis Topal, Oleksandr Shelekhan). Such swords were most common in the first half of the 6th century BC. The scabbard was decorated by the gold plate with images of animals and the gold tip. The analysis shows that the images of wild goats and predators are made in the early Scythian

animal style. The sheath tip also corresponds to the early Scythian tradition and finds analogies in the Pre-Scythian time. On the contrary, at a later time (the end of the 6th — beginning of the 5th century BC), according to other principles (barrow No 6 near the Oleksandrivka village, Gostra Mogyla near the Tomakovka village) the tips of the scabbard were made. Near the sword the gold plate in the form of a running hare was found. It was made in the Scythian animal style. This plate was probably part of the sheath decor and adorned a side leather ledge that helped to attach the scabbard to the belt. A preliminary conclusion is made about the belonging of precious items from the Shumeiko barrow to the Kelermes horizon of antiquities of the Early Scythian culture.

Keywords: Shumeiko barrow, Sula river basin, Early Scythian Time, Sword, Sheath, Scythian Animal Style.

Одержано 14.08.2019

ПОЛІДОВИЧ Юрій Богданович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, філіал Національного музею історії України — Музей історичних коштовностей України, вул. Лаврська, 9, Київ, 010151, Україна.

POLIDOVYCH Yurii, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, National Historical Museum of Ukraine, branch Museum of Historical Treasures of Ukraine, Lavrska st., 9, Kyiv, 01015, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0113-6746>, e-mail: yurkop@ukr.net.